ЧОРНОМОРЦІ

В НЕВОЛІ

і

ІНШІ ОПОВІДАНЯ.

Ціна 30 ц.

„ПРОСЬВІТА“
207 YORK ST,

1918

ЧОРНОМОРЦІ В НЕВОЛІ.

П. З. Р.

І інші оповіданя.

„ПРОСЬВІТА"
207 YORK ST. ТОРОНТО, КАНАДА.
1918.

ЗБІРКА
ІВАНА ЛУЧКОВА

Digitized by the Internet Archive
in 2018 with funding from
University of Toronto

https://archive.org/details/chornomortsivnev00pzr

I

Річка Кубань, почавши ся у Кавказських горах, пробігає до Чорного моря і вливаєть ся в його. По над нею роскинулись козацькі селитьби. То козаки-чорноморці живуть.

Тихо тепер на кавказі — завоювали вже його, а років з трийцяти назад не так було, — Черкеси, що там живуть, раз-по-раз набігали на нас, богато людий убивали, чи в полон забирали, займали худобу до себи. І ото тодї козаки чорноморські пильнували, щоб Черкеси не набігли несподївано. По над річкою Кубанню скрізь на дві верстви одна від одної пороблені були фортеци (кріпости) та пікєти. У кріпости жило пятьдесять, сто, а деколи й двіста козаків. Пікет то просто курінь, обгороджений високим тином, а за тином викопано досить глубокй рів. На

пікеті жило не більше, як десять козаків. І на фортецях, й на пікетах робились невеличкі башти, відкіля вартові оглядали чи нема де Черкесів, і як тільки який зобачить то зараз запалює віху, на ближчих фортецях побачуть, що віха горить, і собі палять. І швидко звістка про черкесів розійдеть ся по всій лінії.

По над Кубанню ростуть очерети та чагарники і Черкесам дуже зручно булоби по них ховатись. Так козаки по черзі і їздили на розвідки, найбільше в ночи. Тут треба було дуже добре беречись і не їздити часто по одній дорозї, бо Черкеси як довідають ся, де часто їздять козаки, то й засядуть там, та деколи й побють наших.

Одної темної ночи не всї козаки вернули ся з обїзду. Не вернув ся Ілько Скиба та Микита Загірний. Роспитують ся козаки один другого—чи не чув хто, щоб стріляно,—нїхто не чув. Мабуть живими забрали їх Черкеси. Дивують ся козаки. Хай-би вже І-

лько попав ся—то ще молодий, а Микита—козак в літах, і спритний, та всякі хитрощі черкеські добре знає. І як-же він попав ся?

А попав ся він так! Вертаючи пізно з об'їзду до дому, та й натрафив саме туди, де Черкеси засїли. Вони поховались побіч стежки в трох місцях, І тії, що сидїли по середині протягли через стежку шнур. Як поминув козак крайних, то вони як крикнуть, як кинутя ся за ним. Зачув він крик позад себи і мерщій кинув ся не наперед, бо знав, що там шнур був перетягнений, а зараз в бік, просто в чагарарник. Але кінь спіткнув ся і впав на передні ноги. Тут би треба швидше з коня та пішки утїкати. Так жалко стало Микитї коня, не раз бо він його із біди виносив. Поки він справив ся із ним, аж Черкеси наспіли Вихопив Микита шаблю та став відбиватись нею, та він один, а їх богато. Забрали і його, і коня. Побалакали вони щось по своєму та Микитї руки назад скрутили. Один Чер-

кес|сїв на коня, а позад нього посадили Микиту, ще й за пояс ремінєм до Черкеса привязали, а ноги сподом коня звязали, щоб не впав. Другий Черкес коня Микитиного привязав до свого і поїхали.

Довгенько так їхали. Помітив Микита, що вже в черкеський край заїхали. Коли це гукає щось по іхньому. Всї стали, побалакали щось і знова поіхали а з ними й те що гукало. Хотїв Микита приглянутись дорозї по якій їхали, та нїяк позаду за Черкесом не міг нїчо бачити а повернути ся не мож було.

Стало вже свитати. Коли це чути.— собаки гавкають. Скоро й до аулу підїхали. (Аулами,в Черкесів села звуть) Позлізали Черкеси із коней і Микиту зняли. Бачить він—ще когось із коня знимають. Придивив ся—аж то Ілько Скиба. „Здоров, брате!“ гукає Микита, „і ти попався?“ —„Та попав ся‘ж й каже.

Повибігали хлопці черкеські, стали на козаків камінєм кидати. Принїс черкесів робітник колодки, понадївали колодки на ноги козакам, відвели їх до хлїва і там замкнули.

Полягали козаки на землю, стали балакати. Роспитували один другого, хто як сюди попав ся. Ілько жалує ся що, всі кістки болять. Всю-ж ніч за ноги до коня привязаний був....

Чує Микита—Ілько вже спить. ‚Бач;—молодому добре—спить ся". А сам —лежить— не спить; як-би втїчи, думає.

II

Повставали козаки в ранцї. Пити хочеть ся хто-й-зна як, а ніхто не йде до них. Дивлять ся у щілину—бачуть шлях їм видно вгору, на право хата черкеська, два дерева біля неї; черкеска якась молоденька йде в кольоровій сорочці, без пояса, у штанах і в чобо-

тах, голова жупаном прикрита. а на голові величавий глечик бляшаний з водою. Опісля Черкес вийшов із сакли (так у їх хати звуть ся) подивив ся навкруги—щось звелів робітникови і пішов кудись.

Дїти повибігали—хлопці, голови виголені кождий з них іно в сорочці, без штанят, Підбігли до хлїва та палочками через щілину штовхають—дражнять. Тюкнув на іх Микита—повтїкали. А пити все хочеть ся. Каже Ілько; „Оце катовій душі—без води загинеш у них". Коли чують—двері одмикає хтось і входить Черкес. Не старий ще а одежа на йому гарна: бешмет шовковий на поясї кинжал великий у срібній похві, на ногах черевики сапянцї сріблом вигаптованї. А на сапянцях ще другі товсьтї черевики. Шапка висока смушева біла. Сам він високий, ставний, очи чорні, румяний, бороду на червоно закрасив. Війшов він до середини, і забалакав по своєму, а Микита каже: „дай води". Черкес не

розуміючи о що ходить, знова по своєму балака. Став тоді Микита показувати рукою, що хоче шити. Закивав тоді Черкес головою — даючи тим до відома що зрозумів, визирнув з хліва і гукнув: „Зайро“

Прибігла дівчина—тоненька, худенька років з тринайцять, чепурненька і з лиця подібна до Черкеса. Видно, що дочка. Одягнена в довгу, синю сорочку з широкими рукавами і без пояса; сорочка у полах з пазухою і чохли червоним пообшивані. На ногах штани і черевички, а на тих черевичках другі з високими корками; на шиї намисто— усе з полтинників. (Полтинник, половина монети, пр: пів рубля.) Голова не покрита. коса чорна і в косї стрічка, а на стрічці причеплено срібного карбованця.

Сказав їй щось батько. Побігла чимскорше і принесла глечик бляшаний з водою і хлібиня на кругленькій дощечці. Все те подала козакам, опісля присіла на ногах, зігнулась вся так

що плечі ніще коліи спустили ся. Сидить, і дивить ся на козаків, як вони пють та їдять, як на звірів якихсь. Микита подав їй глечик порожний від води, який вона сейчас вхопила і стрибнула мов дика коза, аж Черкес засміяв ся. Зараз потім вийшов і батько а двері знова замкнув за собою.

„Підїли козаки трохи і розбалакались. Далї Микита Ілька наповідає як дальше ім поступати. „Ти, — каже Микита до Ілька, — як заставляти муть що небуть робити, так кажи, що не вміэш нїчого робити, а, там якось утечемо".

Незадовго прийшов робітник і повів козаків за собою в саклю. (саклею черкеси хати свої звуть). У хатї гарно чистенько, сухо, білою глиною і помазано. Біля одної стїни подушки посладані одна на другу, по других стїнах гарнї, великі килими висять; на тих килимах новішенї рїжнї оружія, як рушниці, шаблї, пістолї, ножі і т. п.— усе те сріблом пообробляване, приоз-

доблено. В одній стіні, в кутї вмурована маленька піч на рівні з долівкою. Долівка також чиста; у тому кутку де в нас покуття, у них застелено повстями. (Повсть, рід маги яку роблять з соломи або зі шерсти і обшивають). На повстях килими, а на килимах подушки пухові. На тих то подушках Черкеси сидять, а за спинами у їх теж подушки. На дощечці перед ними лежать млинці пшоняні і масло ростоплене стоїть, та їхне буза-пиво у глечику. Вони, коли їдять, беруть млинці до рук, вмочають в маслі і їдять руками.

Робітник, котрий привів козаків в саклю, перше посадовив їх, та не на килим, а на голу долівку, опісля роззув верхні черевики і положив біля дверий, де й другі черевики стояли, і сів на повсть. Через той час Черкеси їли свої присмаки, але ... козакам, ні робітникови не давали, а ті лиш дивлять ся, та слину ликають

Як Черкеси наїлись, війшла чер-

кеска. вона була чудацько зібрана в сорочці яка звисала по ній як міх і в штанах з такої'ж матерії, голова у неї платком напнута. Позабирала від них млинці і масло, а подала їм глечик з водою. Вводою, Черкеси повмивали руки, опісля присїли на ногах, склавши руки до молитви, похухали довкруги, і прочитали голосно молитву. По молитві почали щось по свойому балакати. Оден з балакучих звернув ся до козаків і забалакав, та так погано калїчив по нашому, що козаки на силу розібрали, що він сказав:

—Тебе, каже до Микити і показує на того черкеса з червоною бородою, і тебе, звертаючись до Ілька, взяв Мухамед. І від тепер Мухамед вам обом хазяін, а ви мете йому те робити, що він вам звелить.

—Доки-ж нам у теби бути? питає Микита.

— Доки ми з вашими не поміняємось: ми вас віддамо, а вони нам наших.

—Як так, то й так. — Каже Микита, — тільки робити ми нїчого не умiємо.

—Я бити-му, — сказав сердито Черкес.

Та. Микита все таки сим не зразив ся, знав бо, що їх чекає як не голод, кнут і надмірна праця, то темниця, голод і диби. А як не поведесь їм утїчи, то неминуча смерть. Та від роботи, з під надзору. нїяк було думати о утечі, скорійш мож скористати з вільного хоть під замком, часу. Для того Микита все своє приговорював: не умiємо нїчого робити, крім военного ремесла. Та ще в колодках. Ти хоть колодки познимай".

—Еге, — каже Мугамед, — з теби лише зними колодку. так бувай здоров, більше тебе не побачиш.

Після сего, сказав щось робітникови, а той знова відвів козаків до хлїва.

III

Тижнїв зо три, прожили козаки в черкесів; погано годують: все або коржі пшоняні, або зовсім сире тїсто. До роботи не ходять: на початку силували черкеси, а далї й кинули, бо що вони не скажуть робити, козаки все одно відповідають: не вмiємо сього робить. Не обійшло ся ту без бійки і инших кар, та те і проче не помогло. Тодї черкеси залишили їх в спокою, а держали тільки на те, щоб за своїх виміняти, як доведеть ся їм у брань козацьку попасти. З часом привикли вони до козаків, бачучи що тії не втїкають — почали їх пускати, по аулу ходити, розумієсь, з колодкою на ногах, щоб не повтїкали. Илько, було більше сидить на самоті й сумує, а Микита нїчого, по аулу собі походжає, або сидить де

небуть. або що-небуть робить. Звісно козак. силою його до роботи не заставиш ніколи, а без якого небуть занятя прикро. І Микита почне щось із глини виліпювати похоже на ляльку або коника. то виплітає дещо з смеречини.

Одного разу зліпив ляльку. лице, ніс, руки і ноги побілив, трохи на червоно десь роздобув шматок полотна і вбрав ляльку як черкеські жінки збираються ся, і положив на дах недалеко колодязя.

Вечером черкески пішли по воду. Зайра побачивши ляльку, почала бігати та показувати черкескам те диво. Ті постановили глечики коло колодязя. збігли ся при даху і сміють ся. регочуть ся. Микита зняв ляльку з даху і подає їм. Та женщини, тільки сміють ся а боять ся взяти до рук. Тоді він кинув ляльков а сам пішов до хліва і звідтам дивить ся кріз шпару, що дальше буде?

Коли женщини розійшли ся. тоді Зайра пообглядавшись довкруги, і

бачучи нїкого, вхопила ляльку ,обняла її, приголубила як мале дитятко і втїкла до саклї.

Другого дня ще до зорі, дивить ся Микита, аж Зайра вийшла на поріг і стала з лялькою на руках. Лялька була вже трохи лучше причепурина, рїжними клаптиками кольоровими, які вітрець легко покивав, коли Зайра люляла нею мов плачучим дитятком. На той час вийпла стара черкеска із саклї і почала лаяти на дочку. а опісля вихопила ляльку з рук. кинула нею до землї і розбила, а Зайру плачучу, післала щось робити.

На вечір, Микита вилїпив. що кращу ляльку, як та була, і віддав ю слідуючого рана Зайрі. Вона з радости не знала навіть, як і куда втїкати.

Втекла: — трохи згодом, прибігла знова і принесла глечик з водою, положила на долївку, сїла трохи обдалеки і дивить ся на Микиту, а сміеть ся, регоче ся, аж дивно Микитї, та показує на глечик.

—Чого вона так тішить ся?— Думає Микита. Взяв глечик до рук, почав пити. Приложив до уст, аж то не вода а молоко. Тому то Зайра весела, що обдурила його. —Спасибі! — Каже Микита, обтираючи вуси.

Дівча, тільки витріщила свої маленькі очка, гейби хотїла ними пожерти тії слова, котрі Микита сказав. Бачить Микита, її дїточу цікавість, не розумів нічого, сказав тільки ще раз.

—Добре! Спасибі!

Зайра, сплеснула в долонї, в додатку закричала: — ,,добре! Іване!" Вихопила глечик з рук і втїкла мов стріла.

Від того часу, вона все йому щодня крадки приносила молоко замість води. Часом принесе перепічок, які черкеси роблять з козячого молока, та сушать на дахах. Одного разу, вбігла вона до хліва і витягнула щось із рукава, кинула перед Микиту і втїкла. Що це такє? — думає він розвиваючи зі шмати. — Розвинув, очам своїм не

йме віри. аж то свіжа, ще горяча баранина.

Ще при першій стрічі. звернув Микита увагу на Зайру, що з часом може їм пригодитись така мала, цікава дівчина. Як показує. не помилив ся. Зайра чимраз то більше дозирала, доглядала їх, як опікунка. Тому Микита ще більше вигадував ріжні забавки, яких ані Зайра, ані черкеси взагалї не бачили.

Була одного разу довга непогода і води назбирало ся. Всюди вода, вода. Де перше був іно мізерний потічок, там тепер широка, каламутна ріка, на всїх бродах піднесла ся вода на сяжень і вище. Каміне котить ся враз з водою, гук. шум, довкруги аж лячно. По селі журчать струмочки, як вужі вертять ся по між камінчиками.

Микита попрохав ножа в черкеса, виробив круглий вал. з дощинок зробив колісцятко водне. а до обох кінців вала приробив ляльки. Зайра наносила йому ріжних клаптиків, пошив із того

убраня. одяг ляльки. одну як хлопця. другу як дівчину. Тоді положив те на воду, де вода спадає з гори. Колісцятко обертає ся а ляльки стрибають.

Ціле село збігло ся: хлопці, дівчата, баби; Обступили довкола і сміють ся, регочуть ся, дивують ся. Старі черкеси поприходили також і цмокочуть язиками.

—Ай урус! Ай Іван!

Черкеси, кождого козака кликали Іваном.

Надивившись до волі, черкеси розійшзись домів. довго ще потім усьміхали ся до Микити коли хто здибав ся зним.

В одного черкеса попсував ся замок. Прикликав він Микиту показав, цмокнув язиком, почухав ся в голову і щось зашваркотав по свойому.

—Давай полагоджу,— каже Микита.

Узяв він, щось трохи покрутив, погримав, поворожив, і замок знова замикає ся і розмикає ся. Зрадів чер-

кес і почав кождому оповідати про Микиту, який то знего механік, чудак, що з умів направити йому замок. Широко, після того рознесла ся вістка про Микиту, як про майстра. Почали до його приїздити і з других сел. хто замок, колодку принесе до направи, хто рушницю, пістоль, де-хто шо інше. Мухамед купив у городі струмент, як молоток, обценґі, сверлички, клішики і т. п.

Невдовзі Микита і лікаром став. В сусідстві занедужав черкес і покликали Микиту, може він що знає і порадить. Сеї роботи Микита не знав, бо на слабостях не розумів ся. Але коли побачив що черкес лише переїв ся, сейчас приняв ся за лікаря. Пішов до хліва, набрав води піску та ще дещо, змішав те, щось примовив, нашептав, щоб черкеси за більше чародійство признали. Дав напити ся, і на диво та на щастє Микитї, черкес по короткій операції,виздоровів.

Стали черкеси до Микити поволи

привикати. та і Микита до них. Яко лікар-знахор. вивчив ся по їхньому говорити, в чім йому найбільше помогла Зайра. Зайра йому оповідала, про що іно коли вчула, і Микита. думаючи про утечу, тільки надію покладав на те, що від неї вивідає ся, коли, куда черкеси виберуть ся на здобич.

Утеча з неволї, не так легка була, але думати, все таки можна було.

Думати легко, — але втїчи трудна задача. Хоть деякі черкеси буцім би то привикли до козаків. все таки більша часть ненавидїла їх, і глядїли на козаків як на звірів диких.

Хоть Микита помагав хорим, направляв оруже, замки. то все те не увільнило його і Ілька з колодок. А ще й такі були, що приписували козакам буцім то вони чародії і треба їх збути ся. Найгірше на се наставав їхний піп, якого черкеси звуть мулла. Він говорив, що єсли не забють козаків, то аллах, (бог) покарає весь черкеський нарід. І радив поубивати козаків, як

можливо скоро, ще може і до сьвят аллаха.

Чуючи такє Ілько страшно журив ся, тільки Микита розважав його, нїби то лиш така бесіда а небезпеки нема

—Мабуть нам ту, як собакам гинути,— каже Ілько.

—Не журись. — говорить до него Микита, —ми скоро втїчемо коби лишень черкеси куди виїхали на здобич. Я вже роздивив ся куди нам втїкати і дешо приготовив ся.— Тут вказав рукою в кут хлїва, де закопані були ніж і пістолє.

IV

Черкеський нарід, який жив тоді по більшій части з воєнного ремесла, так би то сказати, з рабунку, був дуже р-ліґійний, а ще більше забобонний. Коли вибирали ся, де небуть або робили що небуть, уважали, що сповняють закон аллаха (бога). А яко забобонний, найменьші подробиці, уважали за причину злого або доброго.

От і того разу. Микита довідав ся від Зайрі що черкеси виїздять кудись на рабунки на довший час. Плян утечі був добре обдуманий, треба лишень підождати щоб сонце попращало землю а наступила ніч, мати козацька, а там козак вже на волі. Ніч уже зачала зближати ся. Небо покрило ся оловяними хмарами. Зірки видно не мали охоти блистіти над сумною черкеско-

ю нічю а місяць зашізнив ся десь далеко підчас своїх оглядин і хиба аж над раном відвідає черкеську околицю. Здаєсь вся природа спріяла козакам до незамітної утечі.

Останші в дома черкески з родинами, збирали ся до сну, коли Микита сказав до Ілька: „Вставай, угїкаєм, бо нікому нас ловити". Дїра в долівці, була уже давно вироблена, щож ломити голосні зелїзні замки?

Уже Микита злапав клїщами за колодку на Ільку і хотїв зломити сьрубку, як в віддалі затупотїли кінські копита і з тим почули ся ріжні голоси черкесів.

Утеча була вже не можлива. Всї черкеси вернули ся. Дивлять ся козаки кріз щілину, аж то несуть черкеси мертвого і гомонять не зрозумілими до сього часу Микитї. слова.

Покійника обмотали в полотно і положили під деревом на траву, без трунви. Невдовзї прийшов мулла (піп) зібрали ся старі черкеси пообвязува-

ли ручниками шапки, поззували черевики і посідали вряд на пятах, а попереду мулла. Сидять так і мовчать похнюпивши голови в долину, лиш смолоскипи, які не радо осьвічують їх облича, час від часу своїм тріскотом переривають тишину. Мулла на передї також мовчить, тільки деколи очима прижмурить або рукою зробить дивний рух. В кінци підняв голову, звернув очи до неба і крикнув: „алла!“ Тодї всї присутнї в оден голос, тричи відповіли, то саме-ж. Нарешті всї повставали і мулла прочитав молитву над тїлом небіщика, котрго чотири робітники піднесли. Ще раз після того, закричали своє алла, як перед тим і понесли тїло до ями. Яма мала дивний вигляд: викопана округло, обширна, на самім споді вирито в однім боці, щось похоже на походний гріб. До тої ями злізло двох робітників і їм спущено мертвого. Тії знов взяли з обох сторін за рамена і по під колїна, встромили ногами в підкопану дїру. Оден з робіт-

V

Другого дня Микита прокинув ся почувши гамір, помішаний з бренькотом шабель і тупотом коний. Серед того гаміру, роздав ся голосний росказ паши (командуючого.) Зрозумів Микита по росказі, що ся дич вибираэ ся в північні сторони. Правду говорила Зайра. Нагода не зла, коби лиш щасливо використати, думає собі. „Вставай" говорить до Ілька, „дивись наші виїздять, може й не вернуть, пора нам Чорноморє відвідати. Не встид козаку лежати коли сонце в зуби загріло.

Ілько не відповідав нїчого, тільки витріщив свої запухлі очи на Микиту і ще гірше скривив ся від тих слів. Випив все молоко, що принесла Зайра і лишила поки вони ще спали, і по своїому дальше дума.

Черкеси вже давно виїхали. не видно і тої куряви, що піднесла ся по над те місце, куди поїхали, а Микита все ще таки нічого не брав до уст. Сонце поволи, але стало котило ся по небі, день видавав ся роком. Живіт вже на добре домагав ся свого, та дарма: Микита сього не відчував. Ходив з місця на місце і аж як не той став, так зжурив ся. Помітила те Зайра і нуж його питати.

—Що це з тобою, чому це ти гніваєш ся на мени?

— Бач помітила, думає Микита а дальше й каже.

—Нї, я не гніваю ся, але от цей хлопець захорів і не годен встати, показуючи рукою на Ілька.

Зайра зі сльозами в очах вислухала оправданя, трохи успокоїла ся а виходячи обітцяла принести баранини. щоб лиш Микита не гнівав ся.

Пізно вже було, коли Ілько зїв кусок баранини і таку часть відложив для Микити, просив його щоб їв хоть

заздростев глядїли, пригадували її на свого добрдїтэля.

Аж третого дня вечером почала трохи стихати, тая ра-пів звіряча забава. а трохи згодом заснуло село як по битві.

Все спить, відпочиває. Де хто і не подумав про завтра, знаючи що те саме, що було вчора, нині, те саме й завтра буде. Інші знов, нині гуляли, пили, їли кобилу, веселили ся. тужили. завтра будуть в походї або на чатах, або в борбі з невинним, а де хто перенесе ся на той сьвіт до свого аллаха, або в власній крові купати меться.

Всї сплять, не думають, не мислять о нічім, тільки Микити сон не чіпає ся, Він в неволи. Йомуб не спати. Йому хочеть ся на волю. Прислухав ся, як Ілько в снї щось загомонів, і дальше спав. положив ся й сам коло него. Та сон таки не приходить. За те думки пересувають ся як чорні мари. „Як то руде?“ Питає себе він. „Я би собі якось порадив, але цей хлопець;

Неволя пригнетила його ще гірше чим кріпацтво, на здоровлю цілком упав, охляв, хоть бери та неси як дітвака. А ту, анї згадки про викуп або заміну. Мене козака викупляти з неволї? Як кабанцем, торгувати козаком. Не встид же козаку? Таж на козака ще нїхто замка не в кував".

Так думаючи Микита, перележав до рана, не придумавши нічого путьного. Задрімав аж над раном з тим постановленем, що довше не можливо сидїти в хлївї а утїкати при першій нагодї. „Здобути, або дома не бути" вимовив в послідне Микита, і обернувшись на другий бік, заснув.

ників приніс очерету зеленого, котрим ті що в ямі, обложили, обдонтали небіщика в сидячій поставі, зложивши руки на живіт. В кінци присипали землею і зрівняли а на верхи положили камінь.

Ще раз після того присіли, сим разом уже довкола гроба, і як перед тим помовчали, тінчучи мовчанку алла, повставали. Брат померщого роздав присутним по монетї, ударив себе тричи нагаєм по лобі і розійшлись домів.

Вже було по півночи, коли робітник з гасив походню і послідний пішов до дому. Микита зацікавившись похороном, про утечу забув. Ілько вже хропів аж стїни дрожали, хиба часом вимовить незрозуміле слово, і дальше хропе Збудив його Микита, напімнув щоб йому дав заснути, і положив ся побіч Ілька.

На другий день рано, як перед тим, Зайра принесла глечик з молоком і доки наші випили, вона розповіла їм, що брат покійного справляє помини

по помершім, на що зарізав кобилу, і що такі поминки будуть тревати цілих три добі. На тих поминках має зібратись весь народ з села. Сказала також, що зараз по поминках виїдуть черкеси на рабунок знова в тую саму сторону, з відки завернули ся.

Три дні їли черкеси кобилу, наче голодні вовки і пили своє буза-пиво. Співали, кричали, ревали, гудїли гірше диких звірів. Аул (село) виглядало в той час як страшний суд. Ілько ані носа не виказав з хліва, весь час сидїв під стїною, ні живий, ні мертвий, гейби дожидав смерти. За те Микита, ходив по аулу і приглядав ся тим поминам, не розуміючи з того нїчо. Чи такий рев преставзяє смуток, чи радїсть? Користаючи з нагоди, придбав дещо харчів на дорогу за помочив Зайрі, котра, хоть велике торжество обходила, не забула за свого Івана, як його все кликала. Може би й забула, та ріжні забавки, з котрими тепер не розлучала ся, і на які другі дїти з

раз на днину. У відповідь сказав Микита, що лучше зробить коли зїсть сам, а не хоче, то сховає на дорогу.

Коли вже все заснуло першим, твердим сном, Микита сейчас розірвав сьрубки від колодки, перше на Ільку, опісля на собі, забрав дещо здїбнійшого, що за холяву, що за пояс, відоткав дїру і хоть темно вказав в тую сторону рукою сказав: „Ну пора ходїм!“

—Кудиж нам тїкати так пізно в ночи? Ми дороги не знаємо, а я ще боюсь щоб не полапали, та....

—Скорше скажи, що спати хочеш, перервав йому Микита, пхнув ним до дїри, і на силу випи хаючи Ільком, сам за ним виліз.

—От нещастє з ним— шепотить собі, —не досить що такє охляве, хоровите, безпорадне ще й тобі ліниве як турок..... Пек ти! — І сплюнув зі злости. —Тобіб небоже не козаком бути а св..... Не докінчив, бо вітер холодний повіяв на него і пригадав йо-

му, що він вже не в хліві, а на волі, і що не пора тепер розводитись над меньше важним, а чимскорше в дорогу, бо ще хто підозрить як почує.

Підійшли трохи дальше і опинили ся уже коло дороги, коли се чують хтось співа. Прислухують ся блище, аж то мулла в мечеті (церкві.) — Ходїм— сказав Микита і потяг за собою, на ціп мертвого Ілька. Не ступили більше як сто кроків, аж чують знов хтось дорогою іде і говорить. Нїкуди ховатись, нї утїкати; Улиця вузка, ровів немає, по обох сторонах будинки, по заду мечет освілений а тії вже туй, туй доходять. Чекати серед дороги і добровільно віддати себе назад в ще гіршу неволю, не закоштувавши більше як десять хвиль волї, якось на козака не випадає. Сейчас сіпнув Ілька за руку і в мить, оба опинились під стїною найблищого будинка, похожого на нашу стодолу. Мов приросли до стїни стали, і заперли дух в собі. Кількох черкесів, котрі ішли до ме-

чету, перейшли по при козаків розмовляючи між собою. не помітивши їх. Оден черкес, ідучи побч з другими. туйтуй, що не зачипив Ількарукою. Ілько дрожав в страху, як осиковий лист і мал що не звалив ся з нїг, та Микита придержав його за обшивку. і так уникнули першу, неприэмну небезпеку.

Коли черкеси відїйшли трохи дальше, наші не гаючи часу потягли чимскорше на перед. Час від часу наслухували, чи кого де не чути, а не помітивши нічо такого, прямували дальше. З розмов, яку черкеси, ідучи до мечету, розмовляли, Микита з розумів що, оставші в дома черкеси мають благати свого аллаха о поміч тим, мотрі пішли на рабунок.

—От, нащо черкесам, їхній алла здав ся, на що то людам бог!— подумав Микита, опинившись за селом.

Поле було вже по зэорі, чисте, лиш по дэ декуди сторчали купи остав, шого, не забраного проса, котрі вида-

вались страховищем для утїкаючих. Та стрінувши кілька разів, пересьвідчили ся, що страхатись нічого, відтхнули лекше і приспішили ходу.

За собою оставили черкеське аул (село.) котре зникало поволи, лиш деколи дав ся чути голис здрімавшої собаки, що проснувшись, пригадала своє занятє, і знова дрімала. На небі були звіздно і досить, як на таку пору, ясно. Вітрець з півночи час віу часу повівав на розігрті лиця, на котрих піт кроплями виступав, і додавав сили до дальшого ходу. Грунт під ногами злий був для пішоходів, і не оден раз трафляло ся нашим спіткнутись о що небуть, та так здорово, що з на сяжень вдре собою як довгий на перед Однак дороги оминали, не хотячи стрітитись з новов неприємностев, і так що крок на перд, все били далше від свого хліва, дальше від Мугамда, а натимість блище цілі.

Вже були далеко від села, коли став спостерігати, що Ілько чим раз, то

поволійше ступає. і в кінци вже, що крок ступне, все зі стоном жалібний тон видасть. Не було часу. ані не пора на розмову в такий критичний час. але Микита і сам догадав ся. що причиною єсть нічо інше, як зла дорога до босих ніг. На нещастє Ілько мав нові чоботи як попав ся в полон і черкеси зняли з нього для себи. Тому Микита звернув трохи в бік. шукаючи лучшої дорога. з тим війшли до лїса.

—Славити Бога, що ми тут— подумав Микита, а дальше якось воно пійде. Ліс як звичайно; Кому добре знаний. той і в ночи в нім як по хуторі всюди з орентує ся. Але кому не знаний а ще нічю, то не мало перепон прийде ся наткнути. Нашим прийшло таки на добре покрутити ся по гущавинах, по корчах, а не одна гіляка немилосердно вціпила Ілька по тварі. відїгнувшись перед тим роблячи перехід вільний для Микити ідучого по переду. По де куди прокляті пової так загородили дорогу що на силу проди-

рали ся утїкачі не гаючи часу, в дальшу дорогу. Ще трохи дальше підійшли коли чують: собаки брешуть. „Не туди, в горох стежка" сказав до себи Микита і завернув трохи на ліво. держачись того, що їм би все прямувати більше на полудневий захід.

Піт аж ляв ся з обох, але на те годї було зважати, кожда хвиля дорога була, вартувала житє. По звіздах видно було, що вже не богато остало ночи козакам до утечі, а дороги було ще верствів зо сім. Гадка ся приневолила на козаків ще дуще потиснути на ноги і Микита присишив ходу. Прутики ще дуще заворушились і з більшим запалом увихаючись свистїли в повітрю. не радї з козаків, що тії мішають їм нічну тишину. Відважнійші. сейчас зі злости, скакали до очий, лишаючи по соббі неприємний біль. Ілько дїставши в послідне так, що аж засичав. став на кінець іти побіч Микити. Корч глогу. який довкола себи роспустив свої колючі гілячки. гейби не знати який

скарб хоронив в середині. з витав ся з козаками так по приятельськи що Микита з болю аж закляв. а Ілько присідаючи заскомлів ріжними голосами. Треба було доконче поминимати з ніг тернину і тому на якийсь час перервали утечу.

—Вставай! каже Микита, бо день ось незадовго а ми ще коло хліва.

- Віцпічнім брате. просить Ілько, у мени ноги цілким в крові а й знеміг ся як зобитий.

- Ноги нїчого хлопче, загоять ся, а піймають гірше буде. Ходїм!

Ліс чим раз то рідшав. дерева великі. корчів мало а в кінци таки цілком не було. Коли так ідуть. аж чують, щось як затупотить наче кінь. і стало. Козаки стали й собі, щоб прислухатись, чи не погоня за ними. Нічого не чути. Ще хвильку надслухували, коли це знов. як затупотить, але по бігу мож було пізнати, що те страховихе утїкає від них.

—От мерзенний олень, як напо-

лохав. каже Микита, коби у мени інший час. я тобі показав як козаків полохати.

По тих словах рушили дальше. а за хвилю вийшли на дорогу досить обширну. Микква став пізнавати. по декотрих деревах, що ся норога та сама котрою. черкеси до себи везли їх. З відси, після гадки Микити, було щось около пять верстків до своїх. Ілько знова почав звільняти хід і чимраз то більше оставав сь ю заду. На кінець сів собі край дорочи і ані руш, не хоче встати.

– Що се з тобою. чому не ідеш?

—Іди сам, відповідає Ілько, я не піду дальше. не маю сили

—Як це ти говриш, мов мала дитина? каже нетерпеливо Микита, як то можна таке говорити, зійшовши мало не половину дороги?

—Не можу і кінець! сказав ніби сердито а більше плачучо Ілько.

—Та ходи до чорта хоч он там між дереза, і підніс його за рамена на

ноги. поплентали знова поволи в бік. Іне що з бочили з дороги, коли чують знова щось тупотить. Прислухують ся: кінь, і то прямо на їх чвалав.

Сейчас скрили ся за деревом, затаївши дух в собі. З поза дерев бачать, як черкес веде корову, видно що десь заняв, сам їдучи верхом на кони бурмоче щось під носом, певно молитву до аллаха. Не підозріваючи нічо, поїхав дальше.

—Не гаймо часу, ходїм, кажа Микита, трохи підпочали сили набрали і скорше підемо.

Став Ілько підніматись на ноги, і звалив ся назад до землі аж застогнав.

—Нуж бо, вставай, що це з тобою?!

—Не можу, ій богу не можу, ані піднести ся.

Взяв тодї Микита підносити Ілька на себи, і підносячи ним на свій кірк, підкинув трохи, щоб через голову перекинути.

—Ой!— застогнав Ілько. та так голосно, що голос роздав по лісі, аж відгомін кілька разів відбив ся довкола.

Микитї аж мороз по за спиною побіг з перестраху, і хотїв вже кинути Ільком об землю зі злости, та думка. що черкес близько, ломала зліть. і гнала чимскорше на перед. Сей раз на двох ногах залежало спасенє обох утїкачїв. Наїя ще не пропала цілком, коби лишень скоро з лїса. а там може скорше підє. А кинути хлопця серед ліса. кидати товариша а сам спасати ся. спасати ся самому тодї коли другий пропадає. це не по козацьки. Козак. же на те, щоб других спасав. житє своє на те посьвятив. Коли смерть то обом, і закусивши зуби з невдоволеня. сказав.

—Чого кричиш? Черкес блізько почує. І оминаючи дерева жвавим ходом рушив дальше, з Ільком на спинї, придержуючи своїми руками за його руки. а ноги стиснув під пахами. що Ілько сидячи на шиї спустив в

низ.

Обезсилений Ілько так зівяв, що сидячи на шиї, підчас ходу, гірше мертвого колибав ся в кожду сторону, ремінь що оперізував його, давив немилосерно в голову Микиту.

—Та хоч не дави тим проклятим ременем, бо ій богу кину, погрозив Микита плентаючись що мога дальше.

Не легко то старим ногам ступати під подвійним тягаром. Колись то гакібницю як перо кидав на себи, і конем його не зловиш, так жене, а тепер на старість, та ще по черкеській відживі, ледво що рухають ся. В томив ся Микита, зіпрів, зівяв як цьвіт на морозі, і що крок ступне все застогне, а що кроків кілька, все стає. Опершись рукою об дерево нахиляє ся і підкине Ільком трохи вище, щоб не з сував ся на спину.

Листє під ногами шумить, прутики сухі ломлячись тріщать, коло ух шумить одінэ Ільково, серце бєсь як молотом, мов би хотїло вискочити зі

страху, який в ту хвилю діяєсь. Та ні Микита, ні Ілько не помічали нічого, зачяті іно одною гадкою, а може Ілько об нічім більше не мислив як про біль ніг?

Нараз чує Микита щось ніби гука по заду, але не виразно почув. Хотів прислухатись, але ступив ще крок на перед, і опершись о дерево поправляв як доси Ільком. В ту мить хтось стрілив і з поблизького дерева вищербило ся кавалок кори і впала коло ніг. Куля видно була вимірена в сторону де листє шумить, та хибила. День ще не наступив а в лісі тимбільше царила темнота.

—Лихо тепер, думає Микита і звернув на право в корчі, знявши Ілька, стали.

Черкес вистрілив ще раз, а з хибивши і стративши слух по утїкачах завпщав несамовито, побіг стежкою назад повтаряючи час від часу свій сиґнал.

—Колиб це хоть три верстві про-

йти, то би ся спасли, а так пропадемо. І все це через теби. Єслиб так самий яб давно втік і ніхто не зловив.

—То іди сам, каже Ілько байдужно. а я ту сам зістану По що тобі через мене пропадати? Менї однаково.

Микита вже не відказав нічого, тільки ухопив мерщій Ілька за боки і кинув ним на своє рамя, придержуючи за ноги, пішов.

Мабуть веретву війшли, коли це почало поволи яснїти і мож було бачити що ліс був менше рівний і більше здоптаний.

-От степ недалеко. думають собі пора би відпочати.

Зірок вже не було на небі, позникали, а від сходу зачервоніло ся як би від великого пожару, видно що день настуиає. В поблизу чути як вода журчить, вітер мов сполоханий. зашумів по деревах, як би будив дерева зі сну. Листє пожовкле посипалось з дерев і своїм звичаєм то в сю, то в ту сторону плаваючи в повітрю постели-

ло ся по земли.

Зняв Микита тягар свій із себи, опершись о дерево, віддихав тяжко з утомленя, сопів мов ковальський міх, обтираючи піт рукавом з чола. По між корчі зобачив стежку в бік, котра вела до поблизької керничкі край берега. Ілько ні сидів ні лежав на боці коло стежки, так як скинув його Михита, і так лежав мов повалене дерево, не показуючи знаку житя.

—Ходїм блище до криничкі, просить Микита, з їмо там коржів та напємо ся води, відпічнемо і рушим дальше. Коби то нам з ліса, а там вже й степ, козацький степ!

Підбадьорений такими словами, підняв ся з тяжким трудом Ілько від землі, і пішов за Микитою опершись о його. Там зараз сів і виняв коржа з за пазухи, не встиг ще вкусити, коли чують знова щось тупотить. Микита не зважаючи на те, таки зігнув ся до керничкі, напив ся води і мерщій потяг Ілька в низ в гущавину.

Полягали пригаївшись: Чують, аж то черкеси за ними шукають. По голосі пізнали, що се не тії, від котрих вони повтїкали, а цілком інші. Прислухавшись їхній розмові, мож було розуміти, що се єсть сторожа гранична.

—Від цих вже не виховатись, думає Микита, і затаїв дух в собі. Оден зі сторожів засвистав в губи гейби собаку кликав, і в мить ока, почули наші як щось почало до них продиратися дрібно ступаючи.

—От тобі собаки! Сейчас вишукають, сказав Микита а зобачивши собаки, не пробував тїкати.

Собаки дїйсно відшукали їх, і обступивши довкола щекали з радости, кличучи тим способом сторожів. Як би так одна або дві, сейчас би відплатила житем за свою собачу прислугу. Ніж який в Микити сторчав за холявою, бувби з купався в песій крові, та на біду, собак більше десятка було а і чер, кеси вже надближають ся. Виходу вже нема, хоч або нї, піддавай ся.

Козаки не опирали ся, не було сили. Сторожа тільки повязала, висадила на коня і повезла назад до своїх.

Дорогою вже о нічім не думали, жалував тільки Микита, що весь труд задурно, весь захід без користи, утеча не вдала ся. Про те, як буде опять в неволи, шкода мислити, бо не відгадаєш. Певне тільки те, що при першій нагоді будуть утїкати.

Так проїхали зо три верстві дорогою, котру Микита добре обізрів, їдучи з Ільком на кони при раннім росьвітю. Не далеко за лісом стрічають дру их черкесів що прямують до аула. Ви но що везуть також полоненних. Бачить Микита, аж то Мугамед по переду. Поздоровившись по свойому стали і Мугамед зараз і пізнав своїх нерільників. Хотїв ругати перше словами а опісля зараз таки покарати, але сторож домагала ся щоби як найскорше пересалити на інші конї, бо їм пора вертати. Так з вело ся той раз безкарно, лиш пересадили козаків привязали і окру-

живши довкола. поїхали.

Ще сонце не зійшло. коли приїхали до села. Тут Мугамед росказав. щоб всіх полонених посадовити на роздорожу і сильно позвязувати, щоб не повтїкали. Слугам не треба було два рази росказувати. Сейчас забрали ся до роботи, і сильно поскручували руки і ноги, крім того зложили всіх спинами до купи, і довкола обвели грубим шнуром. Назбігало ся дїтий і нуж по свойому знущати ся над безборонними. Каміне як град летїло, не одна каменюка таки погано в палила в голову. Одному зі свіжих, кров цюрком пустила ся, другому аж ґуля як пястук набігла над оком, так гаспидський син в палив. Мало їм того, пішли і попринесили хто нагайку, хто таки патик і нуж ще гірше знущати ся з кождої сторони. Микита щось тюкнув до них по їхньому і хлопці засоромлені повтїкали.

—А як це ви братя попали ся, звернувсь Микита з питанєм до окро-

вабленого.

Запитаний лиш стиснув плечима і щось побурмотів по своїому, не зрозуміло для Микити, і дальше мовчав. Другий із них, намагав ся росказати Микитї, що їх напали черкеси, та так путав то по нашому, то по черкськи і ще яков то мовов, що ледво мож було зрозуміти дещо. Тільки Микита й довідав ся, що їх в дорозї напали і забрали молодих в полон а старших і жінок з дїтьми лишили на поталу всяких нещасть. Більше вже не питав у них про нїчо бо недалеко на майданї почали з ходити ся старі черкеси і щось між собою радити. Чути було як одні домагались щоб поубивати, інші щоб відїслати в глуб краю аж за гори, щоб більше не в тїкали.

—Ага! догадуєсь Микита, це вони про нас з Ільком, балакають.

Що вийшло з тої наради ? Не відомо Микитї, бо черкесів приходило чим раз більше, і чути було лиш як торгувались з Мугамедом о щось.

— Мабуть цих нових купують, бо, наш брат за нїщо в сьвітї не хоче робити, анї добровільно слугою стати. А ся голота, думає Микита про тих полонених, що повязанї коло нього сидять, скоро привикає, і як пес вірно служить ціле житє. Нашого брата нічим не заманиш, хиба вигудуєш яничара. Такий дикун або яничар, освоївшись в такогож дикуна, стає з часом гіршим черкеса, гірш татарина доки молодий, здоров. Старість однаково всі переживають о жебрачім хлібі.

Десь в обід прийшли робітники а з ними і черкеси котрі купили собі невільників. Козаків забрали робітники з собою а дикунів віддали черкесам. З разу думали наші, що їх опять поведуть до давного хліва, але як звернули на тую улицю де вчора вечером здибали ідучих до мечету, не мало дивовали ся. Перед мечетом робітники попадали на землю по тричи, бурмотячи якусь молитву до свого аллаха, на що Микита аж плюнув з досади, а

ставши повели козаків по за мечет і з противної сторони в кинули до ями, яка там викопана була.

Яма глибока на пять аршинів. На щастє дно не було тверде і козаки в навши на дно, не порозбивали ся. За те в розмоклій земли, досить глубоко застрягли. Бродячи по ній, в короткім часі замісили такє болото, що годї ноги витягнути.

—О тут в цій ямі, під голим небом прийде ся з гинути як собаці від голоду і вогкости, каже трясучись від зимна Ілько. А може приспилють живцем в тім ось болотї?

Микита злий був більше на Ілька як на черкесів і мав охоту ше перед тим, викинути деякі блуди, що були орічиною неудалої утечі, але, як глянув на нього, зареготав ся на все горло аж сльози витиснули ся з очий. Ілько падаючи в яму піткнув ся о щось і упав долі лицем на розмокле дно і так обмазаний безрадно стояв серед грязюки. Тільки губи посинїлі скривив

як до плачу, що з боку виглядало досить комічно. От Микита замість грізно, відповів досить лагідно, з держуючись трохи від сьміху.

—Не журись втічемо, і то не так як сей раз що зловили, а по козацьки, заберемо но ко....

В тій хвили дали ся чути кроки і Микита замовк. Над головами появив ся оден з робітників і пустив на шнурочку харчі для козаків. Тїсто в роді поланиці з пшоняних отрубів і збаня води становили все те що робітник приніс для поживи.

Зараз забрали ся до їди, Тїсто не лізло до горла, на силу треба було чим небудь заспокоїти голод, тож козаки не зважаючи на смак, з їли паланицю запиваючи водою.

Покріпившись, забрали ся козаки сейчас до роботи. Болото з горнули в оден кут і обдоптали сухою землею щоб не розливалось по всім дні. В другім кутї підсипали такоюж землею мале підвисшенє, Ілько обтер трохи ноги

з болота і присїли оден при другім. На верху вже змеркало: сон заглядав по під саклі, а що там ще не всї ожидали його, повернув до ями, і в колисав з труджених козаків.

Другого дня коли козаки ще спали і може про свою переднїйшу опікунку і не думали, вона (Зайра) встала скчро сьвіт, подоїла кози, наляла в збаня молока, до того забрала єще кілька коржів і дві перепічки, помчала до козаків. Ще вчера вона бачила куди запроваджено їх, але батько дїслав робітника з харчами а її казав щось інше робити. Цілую ніч не могла спати журила ся за свого Івана. Аж над раном постановила будь, що будь відвидїти їх. Всюди ще темно було. а в ямі тим більше царила темнота. Козаків навіть не чути. Нїяк не положиш молоко зі збаанятком, треба доконче збудити котрого. Але як? Кричати на їх, хтось підслухає і тодї батько заборонить її раз на все бачитись з ким небудь, а козаків певно що убє. В.яла

грудку землі і пустила нею в діл. Опісля другу, третю, а що тії ще не відзивались, почала з сувати ногою все що знаходило ся під ногами. Грудки землі сипали ся як град, на дно ями, а одна, мов би вимірена, падучи в низ, трафила Микиту по носї, аж той зірвав ся;

—Вставай! кричить на сплячого Ілька, бо нас живцем присипають, з хопив його на руки.

—Не! дало ся чути з гори, то я Зайра, чи не пізнаєш? Принесла вам харчі. Досягай рукою щоб не вилялося, і пустила на шнурочку збаня з молоком.

Від того часу, знов крадки доглядала козаків, але ляльок в нагороду не брала „щоб“ казала „батько не догадав ся.“

VI

Сидять оце козаки в проклятій ямі, вже рахунку не знають як довго. Здаєсь не давно попали в неволю, а вже їх не пізнаєш. Волос на голові аж по раменах постелив сяї і нічим не обітнеш Борода в Микити також розрослась по боках, гірше чим в черкесів і постелила ся по грудях. По декуди блищать срібні волоски. що розсіялись по між чорними, нагадували собою, що давно минув той час коли Микита родив ся. До того неволя, неслава, жура прискорили ще більше старість. Ілька меньше назначила неволя. Перше він нічого не говорив а більше спав і понурий, з горбленний сидів в хліві. Тепер, по невдатній утечі, віджив трохи, хоть в ямі ще гірше віджившляли. Нераз, обзираючи високі стіни. говорив, що як би не колодка

на ногах, то він би видрапав са на верх. А там би подав Микитї що небудь, і тїкав би скорійше Микити.

—Коби хто тя на спину взяв, докаряє йому Микита, то може бись хоч до ліса з охотою зайшов, але це ти іно так кажеш, але на дїлі ти цілком інакший.

Ей богу! що добре втїкатиму, коб лиш на гору.

Вечером того таки дня, почав Микита копати заглубини в стїні, може би по них як видїстатись на верх. Оден з робітниаїв шпмітив те і сейчас доніс о тім Мугамедови. В коротці і сей явив ся, а переконавшись що так дїйсно єсть, погрозив нагайкою і заявив, що поубиває як ще раз рукою докине ся. І пішов з кликати всю старшину на майдан, щоб та сказала, що дальше робити з козаками.

Другого дня зібрали ся черкеси і так радили що аж до ями було чути. Над вечір прибігла Зайра і кинула до ями два коржі і кілька перепічок, а са-

ма ставши над ямою сумно крутила головою і озирала ся довкруги, чи хто не підозріваэ ю. Не помітивши нїкого, нахилилась і викинула з рукава кілька перепічок. Коли козаки дякували її вона дала знак пальцем що хоче щось сказати.

—Утїкай Іване, шепотїла вона, бо тебе хотять убити, я так чула сгогодня.

—Хто хоче вбити?

—Батько! Йому всі черкеси з веліли. А ти тїкай, скоро тїкай, бо менї тебе жаль.

—Коли тобі жаль мене, то принеси менї довгу ломаку то ми вилїземо з відси.

—Не можна тепер, махаючи своїм пальчиком на Микиту, тепер ще день і всї в дома, побачать і зловлять та. і мене з вами покарають.

—То принеси хоть клїщі і пильник. щоби було чим розірвати колодки.

—І се не можна. батько держить на очах в саклі і догадаєсь, як буде бракувати.

—Ну! то вже принеси ночю, а я за тоє нароблю богато ляльок.

—Не хочу ляльок, сердито відповіла, а надумавшись трохи, дивлячись в низ і несміливо але рішучо додала.

—Візьми мене з собою, там де ти жив в перед, то все принесу.

—Нї рибонько, сказав зачудований Микита, цего не можу зробити. у мени нема домівства нї сімї, де я тебе дїну?

—Я піду до твоїх людий. вони такі добрі як ти.

—Нї, нї! то не можливо. Я козак з бабами менї не водитись. Не козак би я був.

—Та візьми вже, в мішав ся в тую розмову Ілько, що також дещо зрозумів по черкеськи, я маю на Українї хутїр і старого батька та молодшу сестру. Там і Зайру завеземо. Вихрестимо на нашу правосл.....

—Не плети дурниць! загремів Микита, ти сам не годен утїкати хиба би тя нести. Чи гадаєш хурою як на храм, їхати?

—Нї— звернув ся знов до вперт-
тої Зайри, що сумно споглядала на
козаків, не можу! Ти ще мала, моло-
і не з умієш утїкати голодна і пішо-
прийшовши в наш край з хочеш знов
до своїх.

—То не принесу нїчого, бать
забив би мене тодї як ви втїчете а я
остану. Він знатиме що то я вам по-
могла втїчи.

—Принеси голубонько, принеси ще
сього дня вечером, пр.....

—Нї! не принесу, перервала, не-
хай тебе вбють! І обернувшись пом-
чала.

—От тобі прокляте насїнє черке-
ське, не хоче помочи в бідї.

—Лучше було послухати мене і
забрати її з нами, а там і кинути за
селом коли не вспі.....

—Ти може би так вчинив, а я нї!
Я козак не татарин! зрепетував Мики-
та. Не козацька а ляцька кров пливе
в твоїм тїлї. Козак скорійше загине а
такє нечесне дїло не вчинить.

—Що товариші сказалиб, довідавшись, продержав ступаючи в оден, то в другий кут свого мешканя, татарином назвалиб.

Хотїв ще щось говорити, але в поблизу почулись крики невиразні і тупіт кінських копит. За короткий час все змішало ся в оден великий шум. Що мало означати таке заворушенє, козаки дїйсно не знали, догадувались що зближаєсь передвчасна смерть, про яку недавно чули від Зайри. Страх обняв обох на такий спомин, серце забилось поволійше вже туй, туй перестане битись, обморок в дарив в головах. сили опускали. Шум чим раз змагав ся, здавало ся що вже зближаєсь до ями.

Смерть не страшна козакови, він гордо дивить ся смерти в очи, але не тут в ямі, в норі як щур, але в борбі з ворогом, на полю слави.

Сили обох опустили і на пів живі, на пів мертві зсунулись по при стїну і що дальш дїялось, не чули.

Місяць ще не зійшов, тільки в тому місци де має показати ся, забілїло трохи на небосклонї. Хмара, що там приглядалась сходови місяця, заблистїла мов би ю сріблом поволік. Зорі меркали як би іграли ся одна з другою, вижидаючи свого пастиря старого. Тихо було: вітер набавившись за дня, притих, анї листочком не ворохнув. Бояв ся нарушити тишину яка зацарила по відходї черкесів. Собаки не обавляючись ніякої небезпеки, замовчали також, дрімали. Словом все спочило

Серед тої тишини якась тїнь висунулась тихо зі саклі і попрямувала до поблизького, більшого хліва, з якого заносило острим кінським потом. Ненаситний кінь почувши люцький хід, заірзав і звернув голову в сторону дверий, цікавий хто такий ломить право ночи і нарушує спокій.

Колиба була досить простора, місця було на кілька пар в одній половинї, а друга половина була призна-

чена на склад паші. Я той час стояло тільки два досить високі але вихудженї коняки. що попали разом з козаками в неволю. Черкеси не любили високих коней до їзди верхом, вдоволяли ся своіми, за те користали не мало з того що конї сильнї, і употребляли їх до тяглої роботи. Не раз бачив козацький кінь,степи широкі, тоб то погуляв собі. Та як влізе в прокляту шлію, то з пілої сили лізе в перед і не годен вилізти. Проклята черкеська неволя. Їсти дають тільки щоб не з гинув, на ніч привязують до голої стїни, коли перед іншими. стояло доволі пахучого сіна.

Тїнь вийшовши до колиби, пішла в другий кінець, набрала обіруч споро сіна і кинула перед обох. Ненаситні коняки не звертали уваги на те, що має означати таке гощенє серед ночи, і хто се той добродїй, що дбаэ про їх, задоволенї взялись сейчас до роботи і в короткій хвилї, купка сіна меньшала. Чути тільки, як тверді зуби стукали,

розтираючи сіно.

Тінь висунувшись з колиби повернула трохи в бік, де лежало дерево на купі, і винявши грубу, довгу жертку, попрямувала в сторону мечету в прост через огород. Не легко приходилось двигати смерекову гіляку. Тінь двигаючи стогнала і час від часу приставала відпочивала, кладучи дручок на землю, кілька разів тящий від ньої. Але не упадала на дусї; Стогнючи несла за один кінэць, другий тягнув ся о кілька кроків по заду, лишаючи за собою знак. Перед мечетом не переставала, не лягала, як се буває в черкесів. Таких пішоходів, щоб ідучи по при нього і не вклонившись, не упав до землі, мечет ще не бачив. Мабуть вона не черкес. Тінь не переставючи позунула дальше по за мечет і в короткім часї опинилась над ямою.

—Що се, що не чути нїкого? Може повтїкали? Нахилившись над ямою гомонїла до себи. Але як? А може поснули вже? І ще дуще нахилившись

прислухувалась чи не чути віддиху. або чи не зобачить в котрім кутї

В тім — бряз! — і з за пазухи випали кліщі і полетїли на діл.

—Ох! а це що за мара? роздалось з ями

—Пс! пс! не кричи а стережись і держи, в ту мить з сунулась довга жертка до ями.

—Ох це ти спасителю наш! не забула?

—Мерщій вилази, щось маю сказати.

—Що такє? кажи, з відтам почую.

—Звиняйтесь скоро і утїкайте, нїкого нема в селї.

—А деж?

—Виїхали на два днї або й більше боронити границї від півночи. Післанець був у батька ще з вечера.

—Ага— подумав Микита, то це вони в дорогу вибирались, а я гадав що може на нас збирали ся, і сіпнув Ілька котрий ще лежав не киваючись.

—Вставай! утїкаєм, і піднимаючи

нив. посунув по дручку до гори. Зайра помогала також витягати Ілька на верх. На верху Ілько трохи опритомнів.

—Мерщій знимай колодку, квапить на него Зайра, і забрала ся своїми руками з тягати.

—Куди тобі — прошептав Микита, справившись в мить ока зі своєю колодкою і без помочи видіставшись на верх. В мить як павутину розірвав на Ільку. Зайра приглядаючись, очима з їдала звинність Микити, промовив:

—Занеси це з відки взяла, промовив до неї, держучи вже з тягнену колодку в Ілька в одній руці а другою вказуючи на дручок вже витягнений на верх.

—Не твоя тим жура. Ти забирай ось се і його, та утїкай поки не пізно. Кажучи те подала щось завинене в шмати.

Взяв Микита звиток, подякував її і аж сльози старому козакови затремтїли в очах.

—От спасибі добра дитино! і звернув в сторону куди ме іти.

—А куди се ти меш утїкати, в котру сторону? запитала, вже о кілька кроків відїйшовших козаків.

—Ось так просто, відповів вказуючи рукою, яку видно було при світлї що іно зійшовшого місяця, подали ся оба в сторону.

Зайра ще хвильку постояла глядячи за ними, а коли нічне покривало заслонило їх перед її очима, вона звернула ся і хотїла піднести те дерево, по котрім козаки видїстались на верх, щоб занести назад на давне місце. З хилившись, побачила при сьвітлі місяця слід по земли, що кінець жертки випоров, і завважала що не затре його нічим, і ніяк її з сього не оправдатись перед батьком, лиш так дальше чинити як задумала ще за дня. Замість двигати те дерево, лучше буде як осідлає оба коні обвине їм дергами копита, щоб ідучи через аул, не стукали. І утїкаючи затре раз на все слід за

собою.

— Коби лише не оминутись з козаками, думала. Вони пішли в тую сторону, певно що не дурили її, вони сього не уміють. І з таким постановленєм обернулась і пішла.

В колибі справилась як слід з кіньми: копита овинула готовими. до сього призначеними дергами. Сідла хоть були тяжкі, положила не зле на високі пикаши. Козацькі коні уміли приклякати коли в їх сього домагатись, поклеиуючи рукою по коліні передної ноги.

Коні хоч грудні, але почувши на собі сідло. задрожали з радости і піднесли гордо голови до гори: а бистрі хоть з вітром гуляй. Копита овинені не були новиною для них. Вони знали що в сім обувю треба перекрадати ся як котам. куди лиш їздець звелить.

Зайра сіла на вороного. коли сей ще клінчав, а гнідий, хоть і жаль йому було сіна, хоч ще не зовсім заспокоїв свого жолудка, не кивав більше сухого сіна. Уважав і нетерпеливо о-

чікував, готов все виповнити що ся мала потвора звелить. Інтересувавсь дорогою, призабув навіть на недоїдженний жмут сіна, який держав в зубах.

На кінець вийшли з темної колиби. Свіжий, нічний, мов степовий воздух вдарив на бистрі сотворіня. Зайра лиш рукою наверпула в сторону яку Микита вказав відходячи, і держачись обіруч сідла цмокнула на коні. Як стріла скоро, як тінь тихо мов в повітрю замиготіло чотирп пари довгих ніг, і в мить ока олинили ся за селом. Ані одна собака не почула і не забрехала. Може де яка й почула, але не було на кого брехати, коні мов не дотикались землі, мов бп дійсно з вітром гнали.

За селом дала коням волю щоб самі йшли куди знають. Вона чула як батько розмовляв з іншими черкесами, що козацький кінь як почуе свого пана то як пес біжить за ним слід доки не здогонить, або доти шукає, доки не віднайде. Колиб козак лежав мертвий,

то буде над ним стояти сумний зі спущеною головою, і час від часу рухати його мордою щоб вставав. Коли ворог наближав ся, він лягав і вдавав мертвого нічим не зраджуючись, а коли треба втїчи, то вже до сего ніколи не треба просити або силувати. І богато більше таких оповідань чула про козацькі коні. Знаючи таке, безпечно здала ся на волю коней щоб ті провадили куди знають.

Зайра держачись за сідло руками а за боки коня ногами, потерпала зі страху щоб не злетїли з коня. Вітер лиш шумів коло ух бавлючись її розплетеною косою. Більш небезпеки не обавлялась: знала що їй нічого боятись в свої земли ще й на козцьких конях.

* * *

—Ти казав щось ще перед вечером про утечу, але не докінчивсь. Я

тільки запамятав, що ти в послідне вимовив „ко..“ і не докінчивєсь, каже Ілько Микитї, стараючись випередити його.

—Не тямлю про що це я балакав, відповів той, може що більше памятаєш?

—Памятаю що ти казав до мени, „втїчемо, а може ще й по ко..“ і більше нїчого ти не говорив, тому що робітник перешкодив приносячи харчі.

—Та це я про коні хотїв сказати: догадуючись сказав Микита. Гадав викрасти їх, тодїб ;їкали.

—Чому‘ж ти не пригадав про це як ми відходили?

—Шкода часу було теряти.

—Або забув?

—Нї, не забув, але не було що брати. Черкеси виїхали і коний всїх забрали з собою.

—Зайра казала?

—Вона не казала, відповів Микита, але думаю що так стало ся. Черкеси все і всюди верхом наконях везуть.

—Чи це ти чуєш що щось ніби земля дрожить? сказав по хвили.

—Та щось ніби так! Але що воно таке?

Приляг Микита до землі і прислухуэсь. „Ей це щось не виразно, погоня не так здогоняє. Ту щось гей котить ся.

Може бувби ще слухав, коли се не далеко. може на кілька сот кроків зарисовалась чорна, рухома тінь і зі скоростію стріли прямувала на іх.

—Скорше до ліса! з квапив Ілько на лежачого ще Микиту, і сам напнувшись хотів скочити до недалеко чорніючого ліса.

—Стій! Крикнув Микита і сіпнув його за полу до землі, присівши під поблизький корч лози. Їздець скоро зближав ся, вже чути було як розігрітї коні тяжко відсапували, і деколи легко форкали.

—Здаесь погоня або утїкач, каже Микита до трясучого ся Ілька.

Приглядають ся проти небоскло-

ну; Їздець! Побіч його другий кінь. Оба коні високі як козацькі, помимо скорого бігу, голови підносили в гору. Їздця ледво можна доглянути з за розвіяної гриви, який зігнувшись виглядав з сідла мов хребет вельблюда піднесячись в повітрю.

Вже близько: при світлі місяця видно все виразно а стукоту коний ще добре не чути. Що се має означати?

—Ій же богу на нас прямує, ще роздавить як хробів, крикнув Микита і хотів піднятись щоб уступити з місця де грозила смерть або каліцтво. Не приємність глядіти смерти в очи Коли так вони сквапно піднесли ся, аж ту нараз мов грім з ясного неба, коні стали на місци мов в копані, і лиш ухами застригли, вдивляючись на спуганих козаків. Дивно стало козакам що коні, замість сполошити ся стояли гордо задерши голови до гори і лиш легко здихали від змучення. Нарешті кінь, на якім сидїла якась потвора, заірзав, знак що пізнав свого пана.

—Хто це? Крикнув Микита, пізнаючи свого коня по натурі.

—Добре Іване? Правда що добре? Роздав ся голос Зайри.

—Диви на неї! Промовив Ілько. Вона як тут опинилась?

—Ах! це ти Зайро? Ну, і козак з тебе. І в мить ока опинив ся в сідлі на карім, а за ним Ілько на гнідім. Микита придержуючи Зайру перед собою, потис коня і рушив опять як стрілою.

Ще до зорі минули ліс, перебрили річку а там і зняли дерги з копит, пустили з водою. Вїхавши ще може одну верству, перебрили другу річку. Тут пустили коний в степ, щоб пожившились давно бажающою травою, самі з їли спорий кусок баранини, що Зайра при відході подала завинуту в шмати.

Зайра трохи натїшившись тим що обдурила козаків, здрімала ся, положивши голову на коліна Микитї, заснула мов мала дитина.

Коли вже місяць почав бліднути від ранішного зоріня, Микита легко мов дитятко зібрав Зайру на руки і сівши на коня, поїхали вільним ходом, безпечні в своїм рідним степу, везучи з собою свою спасительку, що з любви до козаків оставила батька, матїр, черкесів і їх край, і поїхала за ними, визволивши їх перед тим

Зайра спала на руках Микити мов невинне дитятко, здавшись на волю „свого Івана". В сні усміхалась до будучности яка її чекала на Україні між іншим народом, який за волю, свободу боров ся проти дооколичних сусідів.

Ше того дня приїхали до своїх: Зайру віддали на хутїр Ілька, до його старого батька і молодшої сестри. В кілька літ Ілько вернув з Чорноморя забравши старого Микиту з собою. Тут застали вже не маленьку Зайру, а велику Анну, українку, пізнійше жінку-красавицю Ілька, і матїр сотника Н. найбільшого ворога черкесів.

КІНЕЦЬ.

Борис Грінченко.

БЕЗ ХЛІБА.

Край села стояла хата поганенька, а в їй жив селянин із жінкою та з дитиною—хлопчик був невеличкий, недавнечко народив ся. Вже третий рік був, як вони побрали ся,—з чужого села він її взяв,—а все ніяк не могли збити ся на хазяйство. У їх тільки й було худоби, що теличка,—купили її торічної весни,— та й та недавненько здохла. А хоч би й не здохла, то все ж годувати нічим рулоб. Як усе недороди, то й самим їсти нічого—не те

що теличці, Поплакала Горпина за теличкою. так хиба з того поможеть ся?

На весну зовсім у селянина не стало хліба. Тижнів зо три позичками жили, а тепер уже хто його знає, як і жити—ніхто й позичати не став, усякий каже;

— Що я тобі позичатиму? У мене в самого може, дїти голодні сидять, а тобі давай, а назад і не сподївай ся. Ти вже он у всього села напожичав. Тут сам за мішок хліба, може, хто-й-зна що віддав би!

Раяла жінка Петрові до пана піти наняти ся. Пішов на сусідний хутїр —не взяли: і так богато, кажуть, наймитїв. До другого пана пішов, так той глянув, що в Петра одежа—лата на латі, подумав, що гольтіпака, пройдисвіт якийсь,—не схотїв і говорити.

— Геть! каже, — багато вас тут ходить таких!..

Зовсім не знав Петро, що й робити. У кого коняка була, та хоч возити панські дрова з лісу наймали ся, а

йому й того не можна.

Одного ранку встала Горпина досвіта. Дитина ще спала. Молодиця почала тихесенько біля печі порати ся, а Петра післала дров рубати. Пораєть ся, а сама думає:

— Як би цей тиждень так-сяк перебути, а там, може, поміг би Господь, то поїхала б до батька в Сироватку,— може б вони хоч з мішечок дали. Лихо без коня: то сіла б, поїхала, та й годі: а тепер, поки то випрохаєш у кума того коня!..

Відчинили ся двері. Петро вніс дрова, до долу кидає.

— Та не грюкай бо так,—дитину збудиш!—каже Горпина.

Ростопила молодиця в печі, поставовила горщики. Тоді підійшла до діжки з борошном, глянула;

— Петре, а Петре!

— Га?

— А що ми оце робитимем?

— Як?

— Борошна тільки на раз, та й то

хлібини на дві.

Помовчав Петро, далі каже:

— Що ж його зробиш? я вже й сам не знаю....

— Хиба ще піти попрохати?..

— Та до кого ж іти, коли у всіх напозичали ся так, що ніхто вже не дає.

Горпина й сама це добре знала. Замовкли обоє. Прокинулась дитина в колисці, молодиця взяла її на руки, почала годувати. Воно вхопило ся голодне, та й кинуло: молока нема. Тільки ще дуще заплакало.

— Хоч би вже самі, та оцієї дитини не було, каже Горпина, а то тільки дивиш ся, як воно мучить ся: сама голодна й воно голодне що дня, бо молока нема.

Петрові самому дитячий плач мов ножем серце краяв. Так хпба жалем поможеш?

— Знаєш що Петре? Піди попрохай старосту—може він з гамазеї дасть?

Мовчить петро, а дитина все плаче, усе мов ножем серце крає. Устав

Петро й каже:

— А піду! Не здихати ж із голоду!

Узяв шапку, ще постояв, подумав, а далі й пішов мовчки. Він знав що староста не може сам дати, а все ж пішов, щоб хоч не чути, як дитита плакатиме.

— А може й дасть?—думає,—хто його знає? Треба попрохати добре. Шкода, що на чвертку ратушним нема.

Прийшов Петро в ратушу, увійшов, перехрестив ся: „Здорові з середою!“ сказав і став біля порога. Староста в кутку за столом сидів, а писар з шахви папері виймав, по столу роскладаючи. Більше нікого в ратуші нема, тільки Петро та їх двоє. І збіраєть ся все Петро сказати, та ніяк не зможе: думає: „А як скаже—ні, не дам?“ І як подума про це, подума, що тоді в його дома і жінка й дитина голодні сидітимуть, так і дух йолу перехопить, і не вимовить він нічого, тільки стоїть біля порога та шапку драну в руках мне. Бачивши староста,

що йому чогось треба, а нічого не каже він,—став сам питати ся:

— А чого тобі, Петре?

Підійшов Петро блище, вклонив ся.

— До вошої милости,—каже.

— Ну?

— Не положіть гніва, прийшов оце до вас.... От уже третий день мало що й ївши сидимо.... Сьогодня й крихти в роті не було і борошна нема..

— Ну, то що?

— Не положіть гніва... Я вже всюди прохав, так хто ж його позичить, як у самого, може, нема?.. Так я оце... чи не дозволили б з гамазеїв хоч мішечок дати?....

Глянув на його староста та й засміяв ся.

— Гей, хлопче! цього ми не можемо своєю волею зробити, на це дозвіл від начальства треба.

— Од управи земської, розумієш?— каже писар.

— Та воно так,— каже Петро. Та чи

не можна б як небудь там, хоч трохи?

— Тай чудний же ти який, чоловіче! Ти ж чуєш, що ні, ніяк не можна.

Постояв Петро, помовчав, та й каже:

— Та може воно так, і без управи?.. Хоч не богато....

— Та тобі ж кажуть, чи нї? Позакладало тобі?—визвірив ся писар.

А Петро все стоїть, не йде. Він і сам не розумів, чого ще він ждав. Тільки як же його йти без нічого? Дома ж і картоплю вже затого поїдять!.. Хиба ще раз спитати ся?

— Та я віддав би скоро оть тільки б заробив, так і віддав би..

Писар зовсім розсердив ся:

— Та кажуть же тобіі що нї! Що тобі, сто разів казати? Хоч ти йому коляку на голові теши, е він усе—дай та дай! Ну, люде!....

Пішов Петро з ратуші.

*

* *

Забавила Горпина дитину, положила,—сама з останнього борошна спекла дві перепічки, борщу та картоплі зварила. Пораєть ся, а сама думає:

— Сьогодня так-сяк перебудем ся, а й завтра.... Як дадуть Петрові, то може й до батька не треба буде їхати. Нї, хоч і дадуть, а все ж на сійбу немає,—їхати не минеть ся.

Повиймала молодиця перепічки, хату вимела та й сіла прясти. У самої прядива не було сього року—сіяти не було де, так чуже брала від повісма. Усе за тиждень яких дві сороківки заробить, а то й копу.

— Копу заробиш за тиждень, а на карбованця з їси,—думає Горпина, нитку викручуючи.

Коли чує, рипнули сінешні двері.

— Мабуть Петро.— думає молодиця: —Чи несе ж хоть шо небуть?....

Справдї Петро. Увійшов мовчки, сів на лаві, нічого й не каже. Позирнула Горпина на його і відразу й гадала, що він ходив.

— Петре, каже не дали?

— Кажуть, що без панів земських не можна...—понуро відказав Петро.

Мовчать обоє. Петро, похнюпивши голову, сидить сумний-сумний. А Горпина схилилась на прядку і не пряде вже. Глянув на неї Петро,—така вона змучена, зовсім змарніла. Жалко йому стало її. Піддійшов до неї, обняв, та й каже:

— Годі, голубко моя, годі! не журись....

Підняла очі Горпина, а в очах сльози.

— Ми то перетерпимо,—каже,—а дитина як? Яково їй терпіти?

Та й заплакала Горпина тихо.. з годом озвала ся знова:

— Та вже ж така, мабуть, наша доля. Як Бог поможе, то й перетерпимо.

Тут розважити жінку хотів Петро, а тепер чує, як у самого на серці все важче та важче стає. А як сказала вона, що терпіти треба, то й не вдержав ся:

— Та доки ж йоге терпіти?—аж скрикнув.—Уже ж і так, здаєть ся, дня не минає, щоб не терпіли!

— Та вже ж, мабуть так Бог дав!—знова каже Горпина.

Петро насупив ся.

— Та хиба ж ми вже такі грішні, хиба ж немає вже й грішнійших від нас, що таке лихо ми терпимо?

Нічого не сказала Горпина, замовк і Петро похмурений. Мовчить, а думи снують ся в голові:

— Хиба ж то правда? За віщо ж мусимо з голоду вмирати? Староста не дав, а як сам, то хиба не бере відкіля ж? Торік же вкрав четверть ячменю... Вони крастимуть наше добро, а ти з голоду вмирай, і дитина нехай умирає!

Та й обняла Петра злість; така злість у його в серці заворушила ся відразу на старосту, що й не сказати.

— Він у достатках,—думає Петро,—та ще й краде, а я голодний і то що мені робити?

І хто й зна що зробив би він старості, так запалив ся. Схопив ся похмурений з місця, пішов з хати. По двору блукає, а думка не кида:

— Не вмирати ж із голоду! Моє ж добро, не чіє там, бо й я ж тули з синав, а тепер, як мені їсти нічого, так дати не можна! Ну, так я ж у вас не прохатиму! Я й сам без вас візьму!

І скільки він не думав, то все одно в голові стоїть: „візьму“!

— Не чуже ж я візьму, а своє. Коли не дають сами, треба критькома брати.

І так він потрохи до тієї думки звик, що зовсім не лякають її. Спершу йому здавало ся аж страшно, як він про це думав- а тепер і дарма,— звик. І як звик і не став цього зовсім боятись, тоді наважив ся зробити так, як надумав.

— Піду, дірку в гамазеї продовбаю та й наточу!—думає Петро.

Тільки як про це Горпині сказати? Він знав добре, шо вона з роду

ного не з хоче. Він знав, що хоч як її вмовляй, а на це не підмовиш. А що ж йоге більше робити? Він бачив округи себе лихо, а не міг тому лихові зарадити. Бачив, що й люде не хотїли йому помочи дати. Он староста краде, а йому так не дав у позику! Всюди неправда!... І тепер йому не здавало ся гріхом украсти А все таки бояв ся казати про це Горпині, бо почував ся шо й він не по правдї робить.

А Горпина стала помічати, що з Петром робить ся недобре щось. Все похмурий та смутний ходить. Почне вона питати ся, нічого не каже, або: „Та так... Щось голова болить". Іноді ж гляне понуро так на неї та й відмовить- „А з чого ж його веселому бути?"

Бачила молодиця, що не такий став Петро, а запобічи лихові не знала чим тільки журила ся ще дуще.

А тим часом хліба вже не було, картоплю всю поїли, затого вже зовсім нічого їсти буде. До батька не довелось

Горпині поїхати—коня ніхто не дав, а пішки хиба ж легко сорок верствов до Сироватки пройти, та ще й з дитиною. А покинути дома її не можна: і так ледві живе тією краплею молока, а як покинути, тоді й зовсім хто й зна що буде.

Бачить усе те Петро і знову сам собі каже: „Візьму! не здихати ж, як собаці! Хай Горпина що хоче скаже".

Одного разу лежить він у ночі з жінкою на полу, не спить ся йому, бо думки не дають. Та й думає він: „А що, як Горпині зараз скажу?"

Але не сказав, тільки ще дуще почав з одного боку на другий перевертати ся.

— Чого ти, Петре?

— Нічого,—каже.

Стала вже дрімати Горпина, коли чує, Петро кличе:

— Горпино!

— Га?

— Знаєш, що...

— Ну?

Став Петро, знову боїть ся казати.

— Та я нічого... Я хотів спитати ся, чи є у нас вода в хаті? пити хочу.

— Та в дїжці ж...

Устав Петро, наче воду пішов пити, а в самого думка: „Сказати? Та вже ж від неї не сховаєш ся—чи тепер, чи тоді, а казати доведеть ся“

Прийшов, знова ліг біля жінки, вкрив ся.

— Горпино, що ж далі робитимем?

Нічого не каже молодиця: вона вже всі думи передумала, та нічого не вигадала. Тоді Петро почав, загикуючись:

— А я... я... Знаэш, що я думаю?...

— Що?

Та й знова Петро опинивсь, далі відразу заговорив швидко, неначе поспішаєть ся:

— Не здихати ж із голоду!.. Їм нічого—он і староста: сам гроші громацькі краде, а нам хліба шматка не даэ. Хиба ж нема й нашого там? Хай! Панькати ся з їми, чи що? Хиба вони

розуміють? Узяти та наточити з гамазеї!...

— Бог з тобою, Петре! Що ти кажеш?

Аж росердив ся неначе Петро;

— Щож, із голоду,— каже,—вмірати?

— Гріх, Петре! На те Божа воля!... Бог так дав... А чужого не руш!

— Гріх! А з голоду вмірати — як? Хиба я своєю волею йду?

— Так що, Петре,—терпіти треба... Не ходи!...

Страшно відразу стало Горпині. Пригорнула вона чоловіка.

— Петре, годї! Бог поможе... Підеш сам до батька, вони дадуть... А те покинь, зовсім покинь! Гріх!

То вагав ся хоч трохи Петро, а тепер, як стала Горпина вмовляти, знова піднялась у його злість, так і клекоче у грудях.

— Піду,—говорить,—не кажи мені нічого,—піду!

---

*

День поминув, ніч насунула. Діждав сь Петро півночі, одяг ся, узяв з собою три мішки й свердел та й пішов до гамазеїв.

Ніч була темна. Петро перейшов свій город, вийшов на вигін. На душі в його якось спокійно було. Він уже раз наважив ся зробити це дїло і більше не думав про те, яке воно. „Піду та й украду“,—думав він, і йому не здавало ся, що він погано робить, бо він просто забув про це, неначе б то про це й думати не було чого. Спокійно та сміливо йшов, нічого не лякаючись.

Ось вигін кінчить ся, щось зачорніло здалека. „Гамазеї“, подумав Петро,—„У сторожа гамазинника вже не світить ся,—будуть повні три мішки“.

Легкою ходою пішов далі. Уже не далеко! Тільки, що це? Голосно, дзвінко відгукнувсь у повітрі крик. Ма-

буть сич. Знова кричить. „нявка“ — ні, це сова. І відразу страшно Петрові стало. Щось перехопило дух, серце застукало в грудях. Він зупинив ся, став прислухатись. За спиною аж морозом сипнуло.

— Піймають, піймають! Злодій!.

І знов відразу наче снігом обсипало. То сміливий був і спокійний, а тепер усе те зникло. Він увесь тремтів.

— Іти, чи не йти?—думав він.—А як піймають?

Він знова почав прислухати ся. Але вкруги всюди було так тихо, що він міг чути, як у його в грудях котило ся серце.

— Може вернути ся? А завтра знова будемо без хліба!.ї Ні вже—піду!

І він тихо, почав прокрадати ся до гамазеїв; підійшов до їх, ще раз озирнув ся овкруги, В темряві нїчого не було. Тоді поліз під будівлю. Щороку зсипавши зерно у засіки, знав з якого вони боку. Обережно підліз він

до того місця, ліг горілиць. Тоді наставив свердлоо, почав вертіти. Сухэ дерево затріщало трохи. Петро зупинивсь, прислухуючись. Далі знов почав робити. Свердло глибше та глибше влазило в дерево—незабаром і дірка буде. Петро з усієї сили натиснув на свердло, лежачи на спині.

— Агов! Семене! Е, стонадцять кіп!

Петро здрігнувсь. Хто це? Сторож? Серце колихнулось у грудях, а далі немов застигло—Петро слухав. Холодний піт виступив у його на лобі. Він так і закамянів, підняваши руки в гору до свердла. Зтова чути:

— Семене! Семене!.. А, щоб тобі! Ну, я й сам, хиба мені що? Не вмію заспівати?.. Стонадцять!.. Гей!....

Ой там за байраком
Танцювала риба з раком....

Пяну пісню чути було біля самої гамазеї. І як хтось іде, чути.

Та гей! танцювала риба з раком,

А цибул....

— Тю на твого батька!.. Чого сюди? Ні, я сюди не хочу, до дому піду!

Гей, а цибуля з часником,
А дівчина з козаком!

Пяний пішов. Голос і хода затихли. Петро не ворушився. Він затримав духа й ждав. Ось уже нікого не чути. Він ще прислухався. Ні, нема нікого. Тоді останнім натиском він довертів дірку. Налапав мішок, підставив, витяг свердло. Зерно сипнуло. Трясучись як у пропасниці, Петро понасипав усі три мішки. Гамазеї були низько при землі, то не можна було повні понасипати. Одначе, що тепер робити? Покинути дірку незатулену — зерно витече на землю, завтра побачуть, знайдуть. Треба заткнути. І чого це він не взяв затички? Петро затулив дірку одною рукою, а другою почав шукати трави на затичку. Трава не росла під гамазеями. згадав що в його є хустка. Знайшов її, так-сяк заткнув дірку. То-

дї витяг один клунок з під гамазеї, став і думає:

— До дому нести? Ні, то дуже довго буде. Переношу на могилу, нехай там перележуть, поки що.

Могила була за селом, на цьому ж вигоні, там, де колись границя ішла, а тепер тільки вал остав ся високий. Поспішаючись, відніс Петро один клунок. Ті два клунки були меньші, він забрав їх відразу. Усі три він заховав на могилі в буряні. Хотїв був до дому йти, та знова про дїрку згадав. Треба взяти кращу затичку, а то хустка коли б не вилала. Він тихо пройшов до чийогось тину, виломав цурупалок і пішов знова до гамазеїв. Підліз опять, обережно витяг хустку і заткнув дїрку деревляною затичкою. Цурупалок саме прийшов і міцно стремів у дїрці Петро спробував—добре. Мабуть до долу трохи зерна розсипало ся. Він помацьки позагортав йо о землею.

Вернув ся до дому, увійшов в ха-

ту.

— Горпино!

Нічого не чути. Мабуть, спить. Ліг він на піл, не роззуваючись, тільки свиту скинув.

— Горпино, ти спиш?

— Н¸?

— Я заховав на могилі...

— Про мене де хоч ховай, а я тобі у помочі не буду!

Замовк Петро.

* * * *

Нікому й на думку не впало, що можна було вкрасти хліб із замкненої гамазеї. Та й крадіжка була невеличка, то не дуже й помітна. Бачучи Петро, що нігде нічого про крадіжку не чути, переніс жито до дому. Та його стало не надовго. Опять хоч знова красти йди. Та тільки тут трошки пособила доля. У сусіднього пана Петро впрохався у найми. Став він жити в пана, тільки ночувати до дому ходив. Дома злидні зостали ся злид-

ньми, але й за те хвалити Бола, що хоч голодні не сиділи. А про крадіжу й досї не чуть було нічого. Петро заспокоїв ся.

Отже ні, не заспокоїв ся... Він давно вже згубив свій спокій, давно його не стало, аж із тієї темної ночі, як він під гамазеями був. І не крадіжка стала його мучити, ні! Про неї він з першу й не думав. Тільки ж Горпина його, мов не та стала. Зникли ті розмови щирі та ласкаві,—тепер вона з чоловіком іноді й слова не промовить за день—сумна-сумна ходить. Далі й у наймі пішов Петро, став тільки в вечері жінку бачити—не пособило ся. Все мовчить. То що-ночі Петро ходив а то вже тільки двічі, тричі на тиждень, бо знає, що дома не привітають, не загомонять, що дома ще тяще на серці буде. Він не докоряв жінці: його самого вже починала гризти згадка про те дїло. У день серед невгавної роботи, ще не так було тяжко—забувало ся; а в ті ночі, що він то в

пана, то дома почував, у ті похмурі ночі не було йому спокою. Бо загинуло його щастя, може навіки загинуло. А воно ж було колись, те щастя, було навіть і тоді, як голод їх мучив. А тепер усе зникло. Тільки груди пече, так пече... ,, Хоч би кара, та не така. Хоч би налякала мене, хоч би докоряла, а то мовчить, нічого не каже, а як билина сохне".

Се було в неділю в вечері. Петро сидів дома біля стола, а Горпина, на полу сидючи, дитину колихала. Каганець по трохи блимав, і при його світлі жінка здавала ся ще більше змученою, ніж у день. Обличя змарніло, очі позападали ся, і якась мука світилась у їх в той час, як вона їх піднімала від колиски. Жаль стиснув серце Петрові. Устав він, підійшов, сів біля неї.

— Горпино!

Вона мовчки підняла на його свої смутні очі.

— Горпино! доки ми будемо так му-

чити ся?..

У його порвав ся голос: щось стиснуло, мов кліщами горло А вона все мовчала. Ледві переміг себе Петро, знова почав:

— Обоэ ми гинемо... Уся душа перемучилась... Скажи мені, що ти маэш на думці, скажи, бо доки ж так жити?

Вона знов глянула на його своїми позападалими очима і тихо спустила їх до долу. І Петрові здавало ся, що той погляд досяг йому аж у серце і як ножем різонув його.

— А що я тобі скажу?—почала вона тихо.—Адже ти сам знаэш.. Я казала —не роби... Коли ж не сила моя... Я любила тебе, а ти злодїэм зробив ся..,

— Нехай і так,—говорить Петро,—але ж ти знаэш, я не тим це зробив, що... ти знаєш, що не можна було цього не зробити...

— Я знаю,—тихо відмовила Горпина —усе те я знаю.., Але що ж я з собою зроблю, коли я не можу, коли мені не сила до того звикнути. Краще б я з

голоду вмерла, ніж це стало ся!

Вона все нижче й нижче до колиски нахилялась.

— Яке тепер житя буде? . Не житя, а мука... Чи ждала ж я того, чи сподівала ся!

І вона тяжко заридала, припавши до колиски і бючись головою об її бильця. Злякана дитина прокинулась і собі заплакала. А Горпина мов не чула її. Довго ховала свою муку, і ось тепер та мука сльозами вибухла. Тільки ж не пособили ті сльози, не винесли лиха з душі.

* * * *

* *

*

Ще більший сум обняв Петра. За останний тиждень він перемучився так, що й пізнати його не можна було. Дума по думі миналн в Петрові голові, все чорні, непривітні думи. Раз серед ночі, у його промайнуло в голові: признати ся? В острог замкнуть... Там з злодіями, з розбійниками... А хиба він сам не злодій? Ну й нехай у пута закують, поведуть... А син? А Горпина? Що тоді з сином буде?

— Що! А тепер хиба краще? Тепер мені жінка—не жінка, вже й дитина не моя дитина... Гірше не буде, та хоч Горпині може полекшаэ, як мене не бачитиме.

І що більше він думав про це, то все дужче хотїло ся йому все роскази, крикнути:—Це я вкрав!...

І в його обертом ішла голова. Він ходив зовсім як несамовитий і його

позападані очі іноді так страшно блищали, що Горпина часом лякалась його,

І ось настав час, наважив ся він. Це було в неділю. Строк у пана він уже вибув і жив дома. Він устав рано і мовчки почав справляти ся біля хазяйства,

— Хиба все сказати їй? —думав він. —Ні якось страшно. Нехай довідаєть ся сама, як уже зроблено буде.

І він вештав ся по дворі, не в виходив у хату, бо йому тяжко було бачити жінку. Так сяк перебув ся обід. По обіді одяг ся, глянув на Горпину і знова подумав: „Сказати?“ Вона мовчки поралась ліля печі і не дивилась на його. Він одвернувсь, перехрестивсь і пішов з хати.

Горпину здивував Петро тим, що ідучи помоливсь. Але вона не зупиняла його: їй тяжко було з їм розмовляти. Вона й тепер любила його і тим то ще тяжче їй на серці було тоді, як вона пригадувала, що її чоловік злодій.

Петро тихо йшов до волости. Його перестрівали люде, а він і не бачив їх,—так опанували його думки. А проте він був якось надзвичайно спокійний. Саме так, як тоді, коли він ішов красти, саме так і тепер якийсь дивний спокій обняв його.

Але аж як побачив коло волости громаду, серце заколотило ся йому в грудях. Як він скаже перед громадою? Хиба підождать, поки розійдуть ся, та сказати самому старості?

Тим часом він наближав ся до громади. Він і сам не памятав, як протовпив ся поміж людий аж до рундука. На рундуці стояв писар, щось читав. Петро став ждати. Писарів голос відбивавсь в ухах, але ж слів зрозуміти Петро не міг. Та він і не силував ся прислухатись до їх. Голова йому палала.

— Що це? Громада заґвалтувала—це писар дочитав. Уже час.

Він зняв шапку й почав:

— Люде добрі!...

Громада трохи вщухла.

— Петро шось каже, слухайте!

— Та чого там йому треба?

— Та слухайте вже, що чоловік каже!

Петрові перехопило дух' він ледві дихав.

— Люде добрі! Простіть мене, бо я злодій! Я вкрав з гамазеї...

І те промовивши, він упав до ніг громадї.

* * *

Громада ледві зрозуміла, завіщо. Петро зве себе злодіэм, бо нікому й на думку не впало, що з гамазеї вкрадено. Писар звелів був арештувати Петра, та громада не дала:

— Це наше добро, наш і суд,—гукали люде.

Але громада нічого не зробила Петрові. він набрав три повних мішки хліба й одвіз в гамазеї. І немов удруге на світ народив ся тодї. Грома-

да не розумом, а якось серцем почула, як Петро міг дійти до такого дїла, і ніхто більше не згадував про його. Сам Петро потрохи заспокоїв ся. І Горпина знов стала його Горпиною, такою як і перше була.... І стали вони знова жити, як жили....

Унас.

Унас сила, унас воля,
Унас і кнут і недоля:
А що волиш любий брати?
Чи в неволи пропадати?
Чи на своїй рідній ниві
Сіять плоди уродливі?!

Т. З.

НА ВИБОРИ.

Сонце вже геть підійшло, як Микола Миколишин збудив ся.

Хотів зривати ся і бічи на подвірє до господарства, бо заспав; але пригадав собі, що від кількох неділь хорує, що Бог єьвятий знає, як з ним буде і що господарством не треба йому журити ся. Нехай журять ся дїти. Зітхнув і спустив повіки.

Опали димні та тяжкі як старі двері, що не хочуть в бігунах стояти. „В томили ся — погадав собі. Підождїть, відпічнемо!“

Але нараз, добуваючи молодець-

кого голосу, крикнув:

—Маріє! А ходи но сюди, Маріє!

І в хату увійшла його невістка, моторна і гар.а молодиця.

—Чого вам, тату, треба?—спитала протираючи невиспані очи.

—Вийми чисту одіж і скажи Петрови, щоби ладив віз, ноиий, розумієш? А йно най мені стелить високо, по самій середині, щоб не трясло.

Невістка здивована видивила ся на тестя. Нова одіж - добре, але по що йому воза?

Та питати не сміла. Від коли увійшла до тої хати, привикла, що батька слухають усї без розбору.

Виймила зі скрині білу сорочку, зняла з жертки новий кожух, дістала пояс і подала старому.

Сама вибігла до мужа, що порав ся коло худоби.

—Петре, татуньо казали ладити новий віз. Не знати, чуєш, куди вони поїдуть?

—Лиши ся коло коний, нїм з ї-

дядь овес. а я піду та спитаю ся.

Як увійшов у сьвітлицю, старий був зібрарий і мив ся.

—А ви ж, татуню, куди?

—На друге село на вибори.

—А якже ви, тату, поїдете?

Як? — Так, як видиш. Щобим мав рачки лїзти, щоб ви мене з постелею несли, а голосувати мушу, чуэш?.. Я на ті вибори трийцять літ ждав — розумієш!

Голос його дріжав, а в грудях клекотїло, як під землею.

Я рад, що дїждав тої хвилї; а він нене питає ся, як я поїду. Ладь віз і не говори богато. А поклич менї Дмитра та Семена, бо і вони мають голос, поїдемо разом. І не гай ся менї, бо о святій годині починають, а Миколишин все ішов перший, де о народну праву ходило. Який був зранку, таким хоче остатись до останку. Йди!

*

* *

Не минуло й пів години, як заскрипіла висока брама, загавкали пси, заторохтіли колеса і від Миколишиних по невеличкім містку, виїхав на вулицю новий на зелїзних осях віз. з високом полукішком, ще й помальований на зелено. По середині, на добре вистеленім сїдженю, прикритім килимом, що виткала невістка, сидів старий Микола Миколишин, в білім кожуху, в капелюсі з домашньої плетїнки, з лицем як ярий віск. Коло нього сидів найстарший син і піддержував батька рукою. Двох молодших їхало на передї. Кіньми поганяв найстарший внук, хлопчина десятплїтний, що в ночи сну не мав, так дуже хотїв видїти вибори. Їхали звільна, щоб не трясло недужого батька. По дорозі стрічали людий, що також прибрані сьвяточно, йшли на друге село голосувати. Здоровили ся з ними, а молодші з пошаною знімали шапку перед Миколишиним. Він їх не одного доброго навчив. Довгі літа воював зі старими порядками в селі, з

війтом марнотравником громацького гропа, з радою, що йшла за війтом, як теля за мотузком, та з Радою повітовою, що силоміць піддержувала давний шкідливий устрій. Миколишин витерпів за те все не мало. Тягали його по всяких урядах, по судах, накладали кари, переслїдували, та він не подавав ся. Стояв як самотний дуб, на пустій збочи, котру дощі в парови рили, марнуючи сьвяту землю. Та хоть громи довкола бють, а вітри сьаженіють — самовитий дуб стоїть, чим раз глибше пускаючи коріння. Аж дивп: по лїтах в тїни його ширких вітий вистрілять молодї дубки, і залісить ся, зазеленїєть ся збіч, даючи захист і квітав і птицям, а людям віщують хосен.

Таи виросло під оком Миколи Миколишина молоде поколїнэ, перестроюючи до непізнаня, колись темне і бідне, тепер осьвічене та засібне село.

Остання його праця — то був вічне за загальним правом голосованя.

Хоть старий і немічний, об'їхав усї села довкола, та зібрав на схід десять тисяч людпй, десять тисяч сьвідомих голов, що домагали ся широкого горожанського права. Але рано. нїм сонце зійде, буваэ найзимнійше. Ніч не хоче вступати ся зі сьвіта. Так не хотїли вступити ся старі порядки.

До села прислали за кару вийско. Через дві недїлї, над сонними хатами гудїли сурми, як над яким табором, через дві недїлї жінки та дївчата бояли ся дорогу перебічи — але на тім і конець. Забрали вийско, село відітхнуло і ось тепер Миколишин їде до першого, загального, безпосередного, тай но правда, що не дуже рівного голосования. Їде сьвідомий того, що й він до нового орава приложив руку.

Сонце підбираэсь в гору і не пече, а злегка пригріваэ. Богато хмар на небі ще від зими лишило ся, а всї вони хочуть сонце закрити. Але зі сходу віє вітер. Він розжене хмари і вичистить небо, вииете як ґаздиня сьвітли цю пі

неділю.

—Буде погода — говорив старий — буде весна, дїти— і зітхнув.

—Давби Бог, — відповів старший син. Так пізно, а люди поля ще не обробляли. . Зіпріть ся, тату, на мене. Буде їхати лекше.

—Доїду, не бій ся, ще й назад верну — каже Миколишин, але чуэ, що син добре говорить. Вже він голови на карку вдержаги не годен, вже в нїм сили нема, тільки та постанова, сповнити горожанський довг, тримаэ його при житю.

Їдуть полями, засїяними озимим збіжем і яриною. Вузкі зелені коверцї перетикані квітками.

Денеде птах зірветь ся і фурне під небо, денаде на межі дрімає старий хрест.

—Там, під тим хрестом вбили гайдуки мого покійного батька а вашого дїда, каже Миколишин здіймаючи капелюх. Непокірливий був. Вас, дїти, хиба власні гріхи битимуть. Памятайте себі...

А там, де тепер наша нива, при межі, привела мене мати на сьвіт і тої самої днини в подолку додому принесла. Тверді були часи і тверді люди—най білше не вертають.

Чимало хотів старий говорити, але слова вилїтали як острі ножі і різали його в грудьох. Замовк і тільки очима водив по тих полях, що їх видоптав дитячими ногами, що на них силу зробив а любив їх як маму. Рад був тих пілг набрати повні очи і повну душу, щоб з ними піти там, де їх може не буде... Знови на ниву скакали старечі зїниці і цестили і цїлували кожду скибу, кожду грудку землї

Під лїсом — нїби табор. Се виборці, з подальшого села, що на ніч вибрали ся до голосованя, щоби не спізнити ся і тутки спочивали. Звитали ся і тягнуть разом, як який табор. Хоть втомлені, хоть тратять весняну днину, ідуть радо, співаючи пісню. Голови несуть гордо, в очах сьвітить надія.

Чим близше до села, тим людий більше, тим веселійше робиться довкола.

Дивить ся Миколишин, дивить ся тай на душі у його стає моторошно. І радість і смуток ворушать його на переміну. Радість, що дожив такої хвилі, смуток, що як раз тепер мусить іти кудись далеко, в невідому дорогу. Як раз тепер!

. . . . . .

Перед урядом громадським, де мало відбувати ся голосованє, стояло богато народу. Двох жандармів проходжувало ся зпровола — там і назад. Нарід оминав їх, якби не видів. Тільки дїти з поза воріт приглядали ся до чорних, пукастих шоломів та до стріл смертоносних.

Віз задержав ся на вулици і сини взяли ся зсаджуватистарого батька з воза.

—Не треба, лишіть я сам,— боронив ся Миколишин, але йти не міг. Двох синів взяло його попід сили, як

старші братя пан-отця на процесиї і більше несли, як провадили до уряду.

—Вступіть ся люди! — загуло в громаді. — Видите хорого ведуть. Хорий чоловік приїхав, щоби голос подати!

—Вам, чуєте, тра було в постели лежати. Наших голосів і так досить.

—Досить чи не досить, того ніхто не знає. Може як раз мій голос потрібний. Я спокою не мавби в гробі, не давши голосу на свого чоловіка, — відповів Миколишин переступаючи поріг кімнати, в котрій відбирали картки.

*

* *

—А тепер, дїти спішіть ся!—казав сїдаючи на віз. Спішіть ся, щоб живого до дому привезли... Вйо!

Минаючи свої поля, підніс свої тяжкі повіки і витягнув руки, якби їм посилав благословенство.

КОБИ ВИ ЗНАЛИ.

Коби ви знали, де мої думи пливуть?
То ви, певно би теж ся зажурили.
Коби ви знали, як сльозии ся лють?
То ви би може як їх спинили:
Коби ви знали, тугу серця мого,
Може б розраду дали яку;
Коби ви так мали любов до свого,
То і ви носилиб журбу таку.
Коби ви знали, що там ся діє
На Україні, за далеким морем,
Як там вже останна хатина тліє,
То ви б, поділились зі мною горем.
Хотяй я цего також не бачу,
Лиш серцем чую, і гірко плачу,
Що я далеко ту на чужині,
І не поможу любій Україні.
Коби ви знали, як тяжко жити,
Як горем серце укрити усе,
Тому що навчив ся Україну любити
І думи свої він туда шле.
Тож пригадейте добрії люде,
Рідну землю на чужині,
Згадайте серцем про їй недолю,
То не забудьте во вік її.

Т. З.

М. Яцків.

ПОВОРОТ.

Хлоп віз жінку зі шпиталю.

Товкла головою до полудрабків та та поланяла рясні роси. Як сліз не стало, то хлипала. Думки студеними стрілами прошибали серце. Кулила ся до серця, горнула як теплий огник, аби вітер не загасив.

—Чуже нещастє я видїла та все відітхнула, коли згадала, що воно чуже. А тепер ти, Боже, зіслав на мене ка, ру, та свій біль лиш я буду терпіти. Прийшла я на таке, що нїкуди кинути ся. Зробила би смерть собі, та гріх за дїти; жилаби, та нема як. Маэш, Федю, слїпу жінку—вбий її, або роби, що хоч. Вези дітем маму, вона буде їм у вічних потемках сорочки латати та кров з ігли втирати, буде їм їсти варити, та руки собі опарювати. Або поклади її за образ та диви ся на неї. Бодай ти був не дочекав такої потїхи

від своєї жі..ки, бодай була в землю запала ся .. Ти Федю, не жури ся. Вивчи мене отченашів, та я собі хлїбець постараю.

—Цить жінко, бо смерть собі зроблю.

Впала лицем до соломи і душила ся від горя. Як утихла, то спитала, чи далеко до села.

-Вже коло царин.

—Зелена нивонько, ото я дїждала ся тебе повитати, тебе оглядати. Не мені, небого, на тобі з серпом стати, не мені перед вести, не мені твій колос у снішки вязати! Знайди собі іншу, бо я вже .каліка, на віки вічні темна.

Знов упала на солому... Підняла ся і шепотїла як у молитві.

—Як надійде хто, то стань, най помилую ся з ним.

Нікого не помени, я з усїма була в добрій згоді. Закрила лице в подолок.

—Слава Йсу!

—На віки Богу слава! Тпруу!..

Палагно, от наші кума Матїїха з дїтьми.

Цїлувала ся з Матїїхою, цїлувала її руки і трясла ся як трепета. Матїїха розраджувала її і сама плакала.

—Не завдавайте собі жалю, Палагно! Господонько ласкавий! Ми от з кумою Максимихою та Настунею навідаэмо ся до вас.

—Прийдїть, прийдїть любі, бо видите яке моє...

Федь злїз із воза і піднимав Матїїшині малі дїти до жінки.

Тулила їх ясноволосі головки.

Як приїхали домів, він зняв її з воза і вів поволи до хати.

—Ото радість собі ведеш. Пороги потріскають, серце розколе ся, а просьвітку не буде.

Дїти плакали в один голос, вона ластівкоою припале до них.

—Не буду видїти, Іванку, як обстрижуть твої кучерики! Не буду видїти, Оленко, як станеш у барвінковім віночку..

ВЕСНА НА ЧУЖИНІ.

Весна надходить, люди радіють,
Птички співають і вітри віють.
Словом сказати, усе радіэ:
Лиш моє серце тужить і млїэ
Ось недалеко річка шумить,
А їй водиця ясно блищить.
Блищить водиця, мов кришталь, ясна,
Справї сказати, що весна красна!
А онде,—дерева, над водою похилились.
Так наче плачуть, що не розвились.
Та незадовго й вони зрадіють,
Як по їх віточках вітри повіють.
А онде—місто, високі палати,
Неначе наші любі Карпати
Сторчать високо по під небозвід.
А у вих палатах, хто думаєте. Дїд?
О нї! Там богатий засів у вікно
Тай поглядає наче в морське дно.
І він радіє, що прийде най,
А з ним і другі, бож це їх край.

Ія радів би, колиб так полинув
У рідний садочок, на Україну.
У рідне село, у рідний край,
Там зострічати веселий май.
Хоть раз подивитись, на той садочок,
Що повно в ньому всяких цьвіточок.
Пташки там співають, зазулька кує,
Плугатор в полю з плугом ночує:
Там десь дівчина під калину сівши
До ясного соненька личенько грівши,
Заспіва весело, аж калина плаче.
А яке веселе там житэ хлопяче?—
У вечір зібравшись, по під гай ідуть,
Та думу за думою, мов вірли гудуть...

Т. Зарембський

Ч И Т А Й Т Е !

НОВІ

НАЙГАРНІЙШІ КНИЖОЧКИ:

КАЗКИ БРАТІВ ҐРІММІВ . . . . . 25 цен.

ГОРБОКОНИК. Дуже цікава казка про дурного Івана як він оженив ся з донькою місяця і зістав царем . . . 30 цен.

НЕ ЛЮБО - ЧЕ СЛУХАЙ, БРЕХАТЬ НЕ МІШАЙ. Як хочете розвеселити свою душу і насьміятись доволі то купіт собі сю книжочку. — Ціна . . . . . 20 цен.

ДВА БРАТИ. . . . . 15 цен.

КАЗКА ПРО ІВАНА ЦАРЕВИЧА, СІРОГО ВОВКА ТА ЖАР-ПТИЦЮ. . . . 15 цен.

ВІЧНИЙ ЖИД. Родом з Єрусалиму, який був присутний при розпятю Ісуса Христа і ще до нині мандрує по сьвітї. 10 цен.

ЗЬВІРЯЧА ПОЛІТИКА. Байка. . . . 05 цен.

ОХ. Дуже гарна казка. . . . . 10 цен.

Сї книжки мож набути у всїх книгарнях в Канадї і в Америцї.

Замовленя разом з грішми шліть на адресу:

„PROSVITA"

207 York Street Toronto, Ont.